

## USPOSTAVA SUSTAVNOG ŠKOLSTVA U BOSNI SREBRENOJ (BOSNA ARGENTINA) U 18. ST.

### 1. Političko i kulturno stanje

U svojoj sedamstoljetnoj opstojnosti na ovim prostorima franjevci su veliku skrb imali o odgoju i obrazovanju svojih kandidata i članova. Iako su to neprestano nastojali uskladiti s općim smjernicama cjelokupnog Franjevačkog reda, to im nije uvijek polazilo za rukom jer nije ovisilo samo o njima nego, češće, o vanjskim okolnostima mjesta, vremena i ekonomskih prilika. Zbog toga je školstvo prvih nekoliko stoljeća bilo pripušteno inicijativi i snalažljivosti svake pojedine uprave ove provincije. Istom početkom 18. st. promjenom povijesnih prilika počelo se u nekim dijelovima Provincije uvoditi sustavno školstvo prilagođeno školama zapadne Europe. Prije nego izložimo njegov plan i program potrebno je nešto reći o političkim i kulturnim prilikama koje su ga uvjetovale i omogućile.

#### a) Političko stanje

Franjevačka provincija (pokrajina) Bosna Srebrena, osnovana kao kustodija zadnje deкаде 13. st.<sup>1</sup>, s vremenom je prostorno i brojčano rasla, tako da se početkom 18. st. protezala od Jadrana do Budima i Crnog mora, i čitava se nalazila na teritoriju pod turskom vlašću.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Usp. L. WADDINGUS, *Annales Minorum* V, Ad Claras Aquas (prope Florentiam) 1931., ad annum 1276-1300; M. V. BATINIĆ, *Djelovanje franjevaca I*, Zagreb, 1881., 29-76; E. FERMENDŽIN, *Acta Bosne potissimum Ecclesiastica*, Zagrabiae 1892., 17; J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci I*, Sarajevo, 1912., 25-47; L. »UTURIĆ, *Franjevci među hrvatskim pukom*, Sarajevo, 1926., 25-47; *Historija naroda Jugoslavije* (Uža redakcija: B. Đurđev, B. Grafenauer, J. Tadić), Zagreb MCMLIX, 154; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968., 38-53; I. GAVRAN, *Sputnici bosanske povijesti*, Sarajevo, 1990., 26-30; B. PANDŽIĆ, "Bosanski franjevci u Srednjem vijeku", u *Hrvatski kalendar*, Chicago, 1993., 83-90.

<sup>2</sup> Usp. *Franjo među Hrvatima 1226-1276*, Zagreb, 1976., 135-194; J. JELENIĆ, *Nav. dj.* I, 115-125-48, 47; II, Sarajevo, 1915., 3-73, 111-163; J. JELENIĆ, *Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebreničke* (Monumenta franciscana Iugoslavica I), Mostar, 1927., 1-30; J. BOŽITKOVIĆ, *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339-1735)*, Beograd, 1935., 1-146; B. PANDŽIĆ, "Relatio de provincia Bosnae Argentinae OFM an. 1623.", u *Mandićevo zbornik*, Rim, 1965., 211-234; *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Zagreb, 1975., 719-720; I. GAVRAN, *Nav. dj.*, 39-82; ISTI, "Sedamstoljetna prisutnost franjevaca u Bosni", u *Napredak*, Sarajevo, 1990., 25-31; S. M. DŽAJA, "Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od Kulina bana do austro-ugarske okupacije", u *Croatia Christiana Periodica XVI/30*, Zagreb, 1992., 153-178; *Kronike provincije Bosne Srebrene*: E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae*, Budae, 1776.; F. LASTRIĆ, *Pregled starina Bosanske provincije*, Sarajevo, 1977; B. BENIĆ, *Ljetopis sutješkog samostana*, Sarajevo, 1979.; N. LAŠVANIN, *Ljetopis*, Sarajevo 1981.

Ratovi, što su ih Turci vodili s Venecijom i Austrijom u drugoj polovici 17. i prvoj polovici 18. st., uvelike su utjecali na organizaciju njezina života i rada te konačno prouzročili i njezinu trostruku razdiobu na dalmatinsku, bosansku i prekosavsku provinciju.

U kandijskom ratu (1645.-1669.) što su ga Turci vodili protiv Mlečana za prevlast na Sredozemlju, a u kojem su sudjelovale i turske jedinice iz Bosne, Turska je izgubila prevlast na zapadnoj obali Jadrana. Zaključenjem, naime, mira (1669.) Venecija je izgubila skoro cijelu Kretu i neke druge posjede na Sredozemlju, dok je svoje posjede u Dalmaciji proširila na račun Turske. Mlečani su zauzeli: Zemunik, Novigrad, Obrovac, Karin, Nadin, Ostrovicu, Solin i druga mjesta (1646.), Drniš i Klis (1647.), Risan (1649.) te Kornate i Ostrovicu (1651.-1652.).<sup>3</sup>

Poslije neuspjele opsade Beča (1683.) i tzv. bečkih ratova (1683. - 1699.) te prodora Eugena Savojskog u Bosnu, Turska je u Srijemskim Karlovcima (26. I. 1699.) potpisala primirje. Po tom tzv. Karlovačkom miru između Austrije, Poljske, Rusije i Venecije, s jedne, i Turske, s druge strane, Austrija je dobila Ugarsku i Erdelj (temišvarski Banat je ostao u vlasti Osmanlija), Hrvatsku do Une i južno od Velebita te Slavoniju (izuzevši jugoistočni Srijem sa Zemunom i Mitrovicom); Poljskoj je Turska vratila Podoliju; Veneciji je priznata vlast nad Morejom (Peloponezom) i u Dalmaciji nad područjem Knina, Sinja, Čitluka, Vrgorca i Gabele. Crta razdvajanja mletačkih posjeda u Dalmaciji nazvana je Linija Grimani a novopripojeni posjed prozvan je Nuovo acquisto (Nova stečevina).<sup>4</sup>

Požarevačkim mirom (21. VII. 1718.) sklopljenim između Turske, Austrije i Venecije nakon poraza Turaka u ratu protiv Venecije i Austrije (1716. - 1718.), Turska je ustupila Austriji Malu Vlašku, Banat, skoro cijelu sjevernu Srbiju, jugoistočni Srijem i jedan pojas (širok od šest do deset kilometara) južno od Save. Venecija je izgubila ostatke na Moreji i posljednja uporišta na Kreti, dok je u Dalmaciji proširila svoje posjede. Novouspostavljena se granična crta protezala prema sjeveroistoku iznad Imotskog, Sinja, Vrlike i Knina te je prozvana Acquisto nuovissimo (Najnovija stečevina). Spomenutim primirjem nijedna od supotpisnica nije bila u potpunosti zadovoljna. Mletačka Republika je oslabila te je poslije toga prestala voditi aktivniju vanjsku politiku, i to ne samo prema istoku nego je potisnuta u red drugorazrednih država. Austrija je i dalje gajila nadu u osvajanje čitavog Balkana, a Turska je imala latentne aspiracije za vraćanje što većeg dijela izgubljenog teritorija. Međutim, poslije austrijsko-turskih ratova oko Banje Luke i u sjevernoj Srbiji (1737. - 1739.) te odlučujućeg poraza Austrijanaca kod Grocke nedaleko od Beograda (23. IX. 1739.), austrijski su predstavnici (zbog financijske iscrpljenosti i slabog rukovodećeg

<sup>3</sup> Usp. J. von HAMMER, *Geschichte des Osmanischen Reiches I-IV*, Pesth 1836. (Prijevod: N. SMAILAGIĆ, *Historija Turskog /Osmanskog/ carstva 3*, Zagreb, 1979., 187-228); M. V. BATINIĆ, *Djelovanje franjevacu u Bosni i Hercegovini II*, Zagreb, 1883., 113-139; *Historija naroda Jugoslavije*, Zagreb, MCMLIX, 555-581; F. ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962, 290-307; M. PRELOG, *Povijest Bosne u doba Osmanlijske vlade I*, (1463-1739), Sarajevo s.a., 97-102.

<sup>4</sup> Usp. *Historija naroda Jugoslavije*, II, 830-835; J. von HAMMER, *Nav. dj.*, 3, 114-121; M. PRELOG, *Nav. dj.*, 118-121; F. ŠIŠIĆ, *Nav. dj.*, 320-321; I. JORI, *Eugenio di Savoia*, Torino, 1941., 91-99.

vojničkog kadra te, na nagovor francuskog poslanika a bez pune suglasnosti Bečkog dvora) sklopili primirje. Tim mirom, potpisanim u Beogradu (1. IX. 1739), Austrija je izgubila sve što je Požarevačkim mirom bila stekla u Srbiji, Vlačkoj i Bosni, osim grada Furjana na hrvatskoj granici. Time su propali austrijski planovi oko zauzimanja čitavog Balkana, iako je ona još jedanput, pola stoljeća kasnije, ratom (1789.) bezuspješno pokušala preoteti oblasti južno od Save i Dunava.<sup>5</sup>

Spomenuti su ratovi donijeli goleme promjene. Došlo je do velikog iseljenja katoličkog stanovništva a s njime i franjevaca iz Bosne u Dalmaciju i Prekosavlje te iseljenja muslimana u Bosnu. Provincija Bosna Srebrena se našla na teritoriju triju katkad međusobno neprijateljski raspoloženih država, od kojih se svaka na ovaj ili onaj način upletala u život i rad te još uvijek jedinstvene religiozne institucije. Tako je, zbog otežanog prelaženja granica, komuniciranje provincijske uprave s njezinim članovima bilo rjeđe i teže, kako s Bečkim dvorom tako i s Mlečanima.

Mlečani su, iz političkih razloga, donijeli g. 1704. odredbu da oni franjevci koji nisu s mletačkog terena ne smiju obavljati bilo koju franjevačku funkciju na području njihove Republike.<sup>6</sup>

Godinu dana kasnije pošli su korak dalje pa su zabranili franjevcima rodom iz Bosne i boravak na mletačkom teritoriju.<sup>7</sup>

Mlečani su g. 1723. prekinuli radove na izgradnji samostana na Pojišanu u Splitu, koju su prethodno bili dopustili sinjskim franjevcima koji su se tamo s narodom povukli za turske opsade Sinja (1715.)<sup>8</sup>

Slično se ponašao i Bečki dvor, što se može vidjeti iz nekoliko slučajeva. Austrijski car Leopold I. g. 1700. bio je izdao naredbu kojom oduzima bosanskoj provinciji samostane u Ugarskoj i Slavoniji, koje je stekla za turske vladavine u onim krajevima, ali se ondašnji provincijal Franjo od Travnika, zvani Travničanin, obratio nadležnoj kongregaciji u Rimu i stvar je povoljno riješena za franjevce.<sup>9</sup>

Isti car g. 1707. traži od bosanskih franjevaca da za provincijala, mimo propisanog redoslijeda, izaberu fra Luku iz Požegaja, franjevca iz Prekosavlja. Nađeno je kompromisno rješenje. Provincijalom je postao fra Andrija Ećimović iz Imotskog, aktualni profesor u Budimu, a njegovim zamjenikom (kustosom) fra Bonaventura iz Požege.<sup>10</sup>

<sup>5</sup> Usp. F. ŠIŠIĆ, *Nav. dj.*, 322-323; M. V. BATINIĆ, *Nav. dj.* III, Zagreb 1887., 59-80; *Historija naroda Jugoslavije*, 835-846; I. JORI, *Nav. dj.*, 172-185; A. ZIRDUM, "Banjalučki rat u franjevačkim kronikama", u *Jukić* 3, Sarajevo, 1973., 99-106.

<sup>6</sup> Usp. *Liber Archivalis*, (Makarska), 56-58; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 117-118; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, 211.

<sup>7</sup> Usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci* I, Sarajevo, 1912., 183-209.

<sup>8</sup> Usp. *Liber Archivalis*, (Makarska), 150-151; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 132-133.

<sup>9</sup> Usp. E. FERMENDŽIN, *Chronicon Provinciae Bosnae Argentinae*, Zagreb, 1890., 53; *Liber Archivalis* (Makarska), 26; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 113-114.

<sup>10</sup> "1707, 14 Novembris, Viennae. Josephus I. imperator et rex patribus provinciae Bosnae Argentinae praecipit, ut in capitulo proxime celebrando ministrum provincialem ex natis Hungariae vel Slavoniae eligant", E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagrabiae, 1892., 543-544.



Provincijal fra Andrija Kutjevčanin morao je g. 1723. proboraviti pet mjeseci u Beču i Požunu radi sređivanja problema oko nekih župa i crkava.<sup>11</sup>

G. 1716. Karlo VI. predlaže Splitskog Petra Bačića, koji je svršio studije kod isusovaca u Beču i postao tumač jezika na carskom dvoru, za bosanskog biskupa, što je Rim i učinio. Bio je veliki protivnik bosanskih franjevaca i vodio s njima borbu na Bečkom dvoru. Tako je g. 1725. napisao protiv bosanske provincije 50 pritužbi i uručio ih bečkom caru, koji ih je prosljedio nadležnom kaločkom nadbiskupu. Na temelju toga franjevcima su bile nepravедno oduzete četiri župe, a time i prihodi toliko potrebni, naročito za uzdržavanje odgojnih zavoda i učilišta. U tokom franjevaca na najvišu instanciju u Rimu dokazano je da biskup Bačić nije imao pravo. Franjevcima su župe vraćene, a po nalogu pape Benedikta XIII. napisana je (27. VI. 1726.) poslanica biskupu Bačiću da franjevce u svojoj biskupiji brani svojim ugledom, dobrohotnošću njeguje, što sumnja da je dosad bivalo.<sup>12</sup>

G. 1732. carska vlast je bezuvjetno zabranila bosanskim franjevcima prijelaz preko Save kako ne bi mogli doći u Brod na izborni provincijski kapitul jer su znali da je za provincijala po redu za sljedeće trogodište trebao biti izabran franjevac s bosanskog teritorija. Riješilo se tako da je birački zbor poslao dvojicu svojih članova da tajno prikupe glasove franjevaca iz Bosne. Provincijalom je postao aktualni profesor na šibenskom generalnom učilištu fra Ante Marković iz Duvna, za čijeg su se mandata Dalmatinci odijelili i formirali (22. I. 1735.) novu zasebnu franjevačku provinciju.<sup>13</sup>

#### b) Kulturno stanje

Reformu školstva pokrenuo je Tridentinski koncil (1545. - 1563.) za dijecezanska sjemeništa cijele Crkve<sup>14</sup>, a Franjevački je red istom na generalnom kapitolu u Toledu (1633.) te za generalnog ministra Bonaventure Poeriusa (1694. - 1697.) uniformirao školstvo u Franjevačkom redu, izradivši jedinstven program tzv. *elenchus materiae*, kako bi studenti mogli bez teškoća prelaziti s jednog učilišta na drugo.<sup>15</sup> Svaka je uprava provincije Bosne Srebrene (mandat joj je trajao tri godine) nastojala, zavisno od okolnosti, primjenjivati naznačene smjernice. Da bi uvid u to bio što potpuniji, smatramo najprikladnijim kronološki prikazati njezin rad.

Odmah po sklapanju Karlovačkog mira provincija Bosna Srebrena se faktički našla u okolnostima da se u svom djelovanju morala pokoravati trima državama, iako

<sup>11</sup> E. FERMENDŽIN, *Chronicon*, 57; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 133-134.

<sup>12</sup> D. Farlatti, *Illyricum sacrum* IV, Venetiis, 1779., 84.

<sup>13</sup> *Liber Archivalis*, (Makarska), 231; E. FERMENDŽIN, *Chronicon*, 64; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, 220-223; I. GAVRAN, "Podjela Bosanske provincije u XVIII. stoljeću i Bosna Srebrena", u *Kačić* XVII, Split, 1985., 85-93; E. HOŠKO, "Slavonsko-podunavski dio Bosne Srebrene u doba njezinih dviju dioba", u *Kačić* XVII, Split, 1985., 95-124.

<sup>14</sup> "Sessio XXIII. Collegia puerorum, aut seminaria quomodo instituenda; quibus sumptibus; quinam in eis recipiendi; quid in eis observandum; quid docendum; ab episcopo visitentur; lectores ab ordinario probandi; officia idoneis conferantur...grammatices, cantus, computi ecclesiastici, aliarumque bonarum artium disciplinam discent...". *Canones et decreta sacrosancti oecumenici concilii Tridentini (sub Paulo III., Iulio III. et Pio IV. Pontificibus Maximis, Ratisbonae MDCCCLXXXIV., 131-134; S. CAPPELLI, Cronaca e storia del concilio, Verona 1963., 413-433.*

<sup>15</sup> *Chronologia* I, 697 A-B, 701 A; *Constitutiones generales Sambucanae*, 97,6.

je juridički ostala jedinstvena. U Prekosavlju i Dalmaciji su se otvorile mogućnosti otvaranja škola, dok se bosanski dio, koji je ostao na svega tri samostana, morao boriti za preživljavanje, kako materijalno tako i kadrovski. Svaka provincijska uprava (provincijal, kustos, četiri definitora i tajnik), koja se uvijek birala propisanim redoslijedom od franjevaca iz sve tri države, veliku je pažnju posvećivala podizanju školskih institucija i izobrazbi kadra. U to ćemo se najbolje uvjeriti ako kronološki pregledamo koje i kakve korake je svaka od njih poduzimala u tom pogledu.

Na izbornom provincijskom kapitolu u Velikoj (28. VI. 1699.) izabran je za provincijala Franjo Travničanin, član fojničkog samostana. U upravi je imao još dva člana iz Bosne: definitora Miha Banjalučanina i vrlo sposobna tajnika lektora Marka Bulajića iz Kraljeve Sutjeske. Za svog trogodišnjeg mandata (1699. - 1702.) pravno je sredio pitanje samostana u carskim zemljama, donio je uredbu o primanju mladića u Franjevački red, te uz već četiri postojeća novicijata odredio samostane za još nova četiri u: Baču, Baji, Makarskoj i Živogošću te odlučio da studentati filozofije u Budimu i Šibeniku moraju nastaviti rad i da se profesorima mora iskazivati poštovanje koje im po pravu pripada. Koliku je brigu posvećivao školstvu vidi se i po tome što je poslao 39 đaka na visoke škole u Italiju i Poljsku.<sup>16</sup>

Travničanina je naslijedio Grgo Gabrić (1702. - 1705.) iz Olova. U upravi je imao još tri člana iz Bosne, defintore Ivana iz Jajca i Pavla iz Rame te tajnika iz prijašnje uprave, Marka Bulajića. U upravljanju provincijom imao je problema i s Bečom i s Venecijom. G. 1704. Gabrić je pretvorio iločku rezidenciju u samostan i u nj smjestio franjevce iz Olova, gdje su zapaljeni samostan i svetište. Na provincijalnoj skupštini održanoj na Visovcu (29. V. 1703.) odlučeno je da se novicijat iz Budima preseli u Veliku, a u Budimu je osnovan filozofijski studij.<sup>17</sup>

Bivši provincijal i aktualni generalni vizitator Franjo Travničanin održao je izborni kapitul u Našicama 28. VI. 1705. Za provincijala u sljedećem trogodištu (1705. - 1708.) izabran je Marko Bulajić, bivši šestogodišnji tajnik, od suvremenika hvaljen kao čovjek vrijedan štovanja te sposoban i poduzetan administrator. Kao provincijal Bulajić je otvorio filozofijska učilišta u Požegi i Osijeku, donio nove uredbe o primanju kandidata

<sup>16</sup> „Item determinatum fuit.. 3. Ut nullus superior localis, vel Parochus aut alius quicumque sit recipiat Juvenes aliarum nationum cum futura spe religionis, nec alios ex natione propria sine scitu superioris Provincialis maxime vero illos, quorum non scitur origo, et honestas Familiae a qua habet seu ducit originem.. 8. Cum non sufficient illa quatuor loca pto Novitiatu assignata in praeterito Capitulo, determinata fuerunt in praesenti nostra Congregatione alia quatuor, nempe in Hungaria Conventus S. Mariae Bacs, et S. Antonii Bajae. In partibus vero maritimis Conventus S. Mariae Macarsche, et S. Crucis Xivogostae.. 11. Ut Studium Philosophiae jam institutum in Conventu Budensi, et Sibenicensi continuare debeat. Ut Lectoribus, et Novitiorum Magistris solitus in religione exhibetur respectus cum omnibus exemptionibus, quibus hujusmodi de jure potiri solent Lectores, et Magistri..Actum Basini (!) in Aula Venerabilis Diffinitorii die 24. 9bris 1700.“, *Liber Archivalis*, (Makarska) ad diem; E. FERMENTŽIN, *Chronicon*, 53; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 112; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, 208-209

<sup>17</sup> “Decrevit et firmiter praecipit Venerabile Diffinitorium, ut immediate Novitiatus Budensis Conventus transferatur ad Conventum Velicensem, et in praefato Conventu Budensi instituaturs studium Philosophiae.. Datum Vissovatii ex Aula Venerabilis Diffinitorii die 29. majj 1703.“, *Liber Archivalis*, (Makarska) ad diem; J. JELENIĆ, *Spomenici kulturnog rada franjevaca Bosne Srebreničke*, Mostar 1927., 5; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 115-118; D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 210-211.

za Franjevački red i utemeljio gramatičku školu u Našicama. Kao i njegov prethodnik imao je, kako smo naprijed spomenuli, neprilika s Mlečanima i Bečkim dvorom.<sup>18</sup>

U upravi Bulajićeva nasljednika Andrije Ećimovića (1708. - 1711.) iz Imotskog, aktualnog profesora crkvenog prava u Budimu, izabranog na provincijskom kapitolu u Našicama (10. X. 1708.), franjevce iz Bosne predstavljao je definitor Stjepan Jajčanin. Ećimović je, uz pomoć bivšeg provincijala Bulajića i aktualnog tajnika provincije Luke Karagića, dao velik doprinos razvoju školstva u Bosni Srebrenoj. Odmah na kapitolu u Našicama doneseni su statuti za odgoj i obrazovanje provincijskih franjevačkih pripravnika. Zaključeno je da se u gramatičke škole primaju mladići od 12. do 14. godine i da se u novicijat ne primaju kandidati koji nisu svršili humanistički studij ili barem gramatičku školu. Istodobno je zabranjeno da se u samostanima drže mladići koji su nesposobni za nauku i oni koji su prešli propisanu dob. Ustanovljeni su studentati filozofije u Makarskoj i Brodu, osnovane dvije nove gramatičke škole (u Osijeku i na Visovcu) te imenovani nadzornici učilišta (*praecepti studiorum*), koji će izvještavati provincijala o njihovu napretku, ispitivači mladeži te lektori filozofije za naredni trijenj: u Budimu Augustin Pianić iz Broda, u Osijeku Ivan Srijemac i u Makarskoj Lovro Sitović iz Ljubuškog.<sup>19</sup>

Petar Pastirović iz Iloka, lektor filozofije u Mlecima gdje je uživao velik ugled kod plemstva, izabran je na kapitolu u Sinju (6. IX. 1711.) za provincijala u sljedećem trogodištu. Kustosom je postao Ante Nakić, generalni lektor, koji je prije izbora živio u Italiji. Definitorij su sačinjavali: Marijan Aljinić, Mate Delivić (kasnije biskup), bivši tajnik Luka Karagić i Šimun Tomašević. Tajnik je bio Augustin Soljanin-Tuzlak. Pastirović je bio čovjek poduzetan, radin i borben. Prisustvovao je krunidbi Karla III. u Požegi (12. XII. 1711.) i tom prigodom isposlovao dokument po kojem biskupi ne

<sup>18</sup> "Praecipimus firmiter omnibus Patribus superioribus localibus, et Parochis, caeterisque omnibus cuiuscumque fuerint conditionis, dignitatis etc. ut nullo modo Juvenes pueros recipiant, cum spe futurae religionis, antequam de eorum natione, ac stemate, utrum videlicet sint de honestis parentibus geniti, et educati testimonialiter insinuatum fuerit. Neque volumus eosdem ad religionem admittere antequam in Conventu in quo suscepturi essent habitum per spatium unius anni inservierint, specialiter, qui ex Parochiis ad Conventus deducuntur. Datum Nassicis ex Aula Venerabili Diffinitorii sub 16. Augusti 1705.", *Liber Archivalis*, (Makarska) ad diem.

"..Venerabile Diffinitorium pro majori decore, et bono huius Provinciae Scholam Grammaticae in Conventu S. Antonij Nassiczae instituendam esse decrevit, ad quem omnes Juvenes habitum recipere cupientes, tam ex hac parte Sauui sub Clementissimo et Suavissimo Imperio Caesareo, quam Transauani sub Jugo Turcico in Bosnia morantes concurrere ibidemque in addiscenda Grammatica et Scriptura literarum se exercendo, sub aliquo scientifico, et erudito Patre Magistro, quo deficiente etiam saecularis reperiendus, et ob fatigium solvendus erit. Datum Essekini in Conventu S. Crucis ex Diffinitorio die 19. Januarij 1708.", *Liber Continens*, (Đendeš) ad diem; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 118-119.

<sup>19</sup> O Ećimoviću je kroničar Velikanović zapisao: "Lector actualis Budaë canonum, vir pius et humilis, doctrina sat praeditus ac cantor praeclarus, remotus a saeculo nec correspondentias amabat aulae. Sed quia ad latus habebat peritum Bullaych, qui cum curia romana et camera bellica et aulica correspondebat, facile proin erat ei gubernare, nam comes facundus pro vehiculo est.", E. FERMENDŽIN, *Chronicon*, 55; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 121.

O tajniku provincije Karagiću spomenuti je kroničar na istom mjestu zabilježio: "Vir pro certo doctus, potens loquela et compositione in provincia moderno aevo nulli secundus, hungaricam linguam sicut natus calens".

Usp. J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 119-121; D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 212-213.



smiju franjevcima oduzimati župe koje su franjevci služili u teškim turskim vremenima. Za njegova provincijalstva donesen je zaključak o alternativnom biranju provincijske uprave. Dok je upravljao provincijom (1711. - 1714.), osnovano je novo filozofijsko učilište u Petrovaradinu, a ono iz Broda premješteno u Požegu. Već postojećim odredbama pridodano je da svaki franjevački kandidat iz Bosne i Slavonije mora prethodno završiti gramatičku školu u Našicama. U administraciji provincije Pastiroviću je uvelike pomogao od suvremenika mnogo hvaljeni tajnik Augustin Soljanin-Tuzlak.<sup>20</sup>

Petar Lašvanin je izabran za provincijala na kapitolu u Đakovu 24. VI. 1714. Za svog mandata (1714. - 1717.) osnovao je profesorijske u Velikoj i Baču, utemeljio teološki studentat u Šibeniku i donio prve provincijske statute za Bosnu Srebreu. Redovito obavljanje provincijalnih dužnosti remetio mu je rat (1715.) između Turske i Venecije za mletačku Moreju, Krf i okolicu, a koji je imao reperkusije na zapadni dio provincije od Knina do Glamoča, kao i naum turskih vlasti ponovnog pohoda na Beč, koji je završio porazom kod Petrovaradina.<sup>21</sup>

Lašvaninovima nasljednikom postao je lektor Filip Šurković iz Imotskog, a za tajnika je izabran već spomenuti Augustin Soljanin-Tuzlak. Za svog mandata (1717. - 1720.) premjestio je filozofijski studij iz Iloka, zbog nezdrava mjesta, i nanovo uspostavio filozofijski studij u Budimu. Izdao je također naredbu o nabavljanju knjiga koje obrađuju moral i ozbiljne nauke i ponovio već prije donesenu naredbu da se

<sup>20</sup> "Quandoquidem in Conventu Sancti Spiritus Posegae pro iuventute litterarum studijs instrunda maior videatur commoditas atque utilitas, quam Brodij in Conventu Sanctissimae Trinitatis, cum Posegae intra Societatis Jesu Colegium, et nostrum Studium reciproca exercitiorum speculativorum quin fieret aemulatio haud dubitatur; quapropter Venerabile Diffinitorium praesenti Decreto amovet Studium Philosophicum Brodio, ipsumque collocat in praefato Conventu Posegae, collocatumque in futurum praecipit permanere. Brodij vero ut Novitiatus ipso facto erigatur, „Vissovatii die undecima Octobris 1712.", *Liber Archivalis*, (Makarska) ad diem.

Usp. E. PAVICH, *Nav. dj.*, 63; J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci I*, Sarajevo, 1912., 139-140, 154, 179, 228, 247; ISTI, *Spomenici kulturnoga rada franjevača Bosne Srebreničke*, 9-10; *Liber Archivalis*, (Makarska) 80-85, 194-197; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 121-124; D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 214-215.

<sup>21</sup> "Acta Capituli celebrati in Conventu Diacovariensi Beatissimae V.M. sine macula Conceptae die 24. Junij Anno Domini 1714. In Conventu S. Augustini Velicae Professorium clericorum immediate ex Novitiatu exeuntium instituitur, cum Magistri assignatione, qui eos instruet, tum in rebus ad mores spectantibus, tum ad studia pertinentibus praesertim Grammaticae; Numerus autem Clericorum in praefato Seminario non minuat aut excedat numerum denarium. Pari modo antelatum Professorium in Conventu Baciensi Beatissimae V. M. instituitur, et institutum declaratur. 5. Philosophicum Studium in Conventu S. Laurentii Sibernici in praesenti Capitulo in Studium Theologicum erigitur. Interea tamen donec studentium copia per A.R.P. Ministrum Provinciale inveniatur continuet studium Philosophicum.", *Liber Continens*, (Đenđeš) ad diem.

O okolnostima u kojima je Lašvanin upravljao provincijom kroničar Velikanović je zapisao: "Gubernavit feliciter. Bosniam nec semel visitavit, Dalmatiam semel. Sub ejus gubernio motum fuit bellum inter Turcas et Venetos postmodum 3. anno ejus Provincialatus inter Imper. et Turcam, et ideo multas tribulationes et metus passus fuit. Hoc tempore Conventus St. Francisci Imottae in Turcico Dominio translatus est Almissium in Dalmatia. Item Sacristia Conventus Salinarum licet in parva quantitate translata est ad partes Sac. Cat. Mattos, nec amplius pro Conventu dictus locus habetur.", J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 126.

Usp. *Liber Archivalis*, (Makarska) 120; J. JELENIĆ, *Spomenici kult. rada franj. B. Sreb.*, 10-11; D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 215.

iskazuje dužno poštovanje profesorima. Zabranio je studentima da traže a nadležnima da izdaju dozvole za odlazak na studij izvan provincije, jer bi se tim slabile domaće školske ustanove, te da se Talijani primaju za provincijske kandidate. Administriranje provincijom mu je bilo otežano zbog rata između Turske, Venecije i Austrije, tako da je tek u trećoj godini svog mandata mogao obići Bosnu.<sup>22</sup>

Za provincijalstva Andrije Kutjevanina (1720. - 1723.) - kojeg su karakterizirale poteškoće s turskom upravom u Bosni oko Kreševa i Jajca, s Mlečanima oko gradnje samostana na Pojišanu u Splitu i s Austrijom oko statusa župa - ipak nije izostala briga o školstvu. Teološki studentat premješten je iz Splita u Šibenik, a filozofijski iz Petrovaradina u Brod a iz Đakova u Veliku. U Budimu je (26. X. 1722.) proglašeno generalno učilište, a profesori Lovro Šitović iz Ljubuškog i Ante Bandić, rodом iz Goranaca kod Mostara, bivaju priznati kao "lectores sexennales".

Donesena je nova odredba po kojoj se ne smiju primati u samostane djeca prije 13. godine.<sup>23</sup>

Naprijed spomenuti Pastirovićev tajnik i Šurkovićev kustos Augustin Soljanin-Tuzlak izabran je za provincijala za trijenij 1723. - 1726. Jedan od definitora mu je bio "lector sexennalis" Ante Bandić, a tajnik provincije Marijan Lekušić, obojica od Mostara. Za njegova upravljanja studij u Šibeniku postao je (19. I. 1725.) "Studium generale II. classis" a u Osijeku osnovano je učilište za ascetiku ili spekulativnu teologiju,

<sup>22</sup> "Cum noster Reverendissimus Vic, Comiss. Generalis prohibuerit ne reciperemus Italos ad habitum Religionis in hac Provincia, seu ad Novitiatum; ideo Ven. Diffin. hoc idem vetat omnibus, et singulis Provinciae Patribus cuiuscumque conditionis, et permanentiae sint. Datum Nassicis die 4. Junij 1716.", *Liber Archivalis*, (Makarska) ad diem.

"Venerabile Diffinitorium.. praecipit superioribus localibus sub gravissimis poenis ut.. iis omnibus, qui in actuali labore officii lectionis.. sunt, debitum honorem, et respectum defferant.. Ven. Diff. praecipit omnibus studiosis cuiuscumque facultatis, ne eo tempore, quo in actuali studio sunt procurant obedientiales deserendi studium proprium et ad alienas transeundi Provincias cum maximo detrimento propriae Provinciae; superiores autem locales caeterique religiosi, qui huiusmodi obedientiales procuraverint, vel ad eas procurandas quoquo modo auxilium dederint puniuntur respective;.. Datum Nassicis die 18. Junii 1719.", *Liber Archivalis*, (Makarska) ad diem.

Usp. *Liber Archivalis*, (Makarska) 117-123; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 126-130; J. JELENIĆ, *Spomenici..*, 12-13. D. Mandić, *Nav. dj.*, 215-216.

<sup>23</sup> "Stante decreto Sacrae Congregationis Generalis de Propaganda Fide, habitae die prima Septembris 1722, et facultate nobis impertita circa erectionem Studii Generalis Sacrae Theologiae in Conventu Sancti Francisci Ciuitatis Budae ne diutius Religiosi Provinciae Bosnae Argentinac, per remota loca studiorum causa divagari cogantur, cum maximo detrimento animarum eorum, volumus, pronunciamus, et declaramus Studium Theologiae Provincialis praefati Conventus civitatis Budae in studium Generale, cum omnibus praerogatiis, exemptionibus, et priuilegiis, quibus fruuntur de jure, aut consuetudine, et frui solent alia Studia Generalia Minorum observantium secundum sancita a felicis memoriae Urbani, et Clementis VIII., quo gaudet Pater Provincialis praefatae Provinciae mittendi fratres suos ad Studia peragenda in qualibet Italiae Provincia sicut expresse constat in praefato decreto dictae Congregationis, sic volumus, et non aliter.. Datum in nostro Aracaelitano Conventu die 26. Septembris 1722. Fr. Franciscus ab Altamura vicecommisarius Generalis. De mandato P.S. Reverendissimae fr. Michael de Monte Galano Secretarius Generalis.", E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae*, 65-66.

Usp. *Liber Archivalis*, (Makarska) 134, 138-142, 150-151, 186, 210; E. FERMENDŽIN, *Chronicon*, 57; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 130-133; J. JELENIĆ, *Nav. dj.*, 14-18; D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 216-217.



kao i nova filozofijska učilišta, zbog velikog broja kandidata, u Našicama, Đakovu, Gradiški i Baji. Provincija je, naime, za njegova provincijalstva imala 1.130 članova, od kojih 139 novaka, tj. budućih studenata. Tu nije ubrojeno oko 50 provincijskih studenata na stranim učilištima. Uz redovite provincijalne aktivnosti morao je i on, kao i njegovi prethodnici, voditi borbu za očuvanje franjevačkih župa u Prekosavlju i Dalmaciji.<sup>24</sup>

Nakon Augustina Soljanina-Tuzlaka za provincijala Bosne Srebrene izabran je Pavao Nikolić iz Šibenika, poznat i priznat u Rimu, za kustosa Mato Delivić iz Kreševa, za tajnika Bonaventura Radnić, koji je g. 1747. napisao šibenski *Liber Archivalis* i mnogo radio na prepisivanju i čuvanju arhivske građe u Dalmaciji. Iako je Nikolić bio slaba zdravlja i upravljao provincijom nepunih devet mjeseci (1726. - 1727.), ipak je pokazao veliku brigu za provinciju. Izdao je naredbu da se pazi na arhivsku građu, osnovao filozofijski studij (1726.) u Zaostrogu a onaj iz Iloka premjestio u Budim. Imao je neprilika s biskupom Bačićem u Đakovu, gdje mu je nakon vrlo loša biskupova postupanja i maltretiranja pozlilo te je odmah nakon toga, po dolasku u Budim radi vizitacije, i umro.<sup>25</sup>

Nakon Nikolićeve smrti za provincijalnog vikara izabran je Šimun Tomašević iz Baćine kod Zaostroga, ali je i on, kao i njegov prethodnik Nikolić, naglo od kapi umro 30. X. 1728.<sup>26</sup>

Na definitivnoj sjednici u Brodu (11. I. 1729.) izabran je za novog provincijalnog vikara aktualni profesor filozofije u Budimu Petar Karapandžić, rodom iz Goranaca kod Mostara. On je upravljao provincijom preostala četiri mjeseca do redovitog izbornog kapitula i zatim nastavio predavati u Budimu.<sup>27</sup>

Poslije Karapandžića, za sljedeće trogodište (1729. - 1732.) provincijalom je postao Ivan Kopijarević iz Stražemana kod Velike, prije toga duže vremena profesor u Budimu. G. 1729. on je osnovao filozofijsko učilište u Baču. Iste godine sudjelovao je na generalnom kapitolu u Milanu gdje je podnio izvještaj o stanju svoje provincije te isposlovao dozvolu da može šest rezidencija proglasiti samostanima uz uvjet da svaki od njih broji barem 12 članova. Kao bivši profesor i aktualni provincijal uvidio je potrebu poduzimanja mjera za kvalitetniji odgoj i obrazovanje franjevačkog kadra.

<sup>24</sup> „Declaratur Studium Generale 2. classis in Conventu nostro S. Laurentii in Dalmatia a Sacra Congregatione et Ministro Generali institutum. Lectores autem ejusdem Studij Patres Hieronymus Philippovich, et Antonius Marcovich promulgantur.. Datum ex Curia Diffinitoriali 24. Junii 1725. Bradj.”, *Liber Archivalis*, (Makarska) ad diem.

Usp. *Liber Archivalis*, (Makarska) 152-160, 166-173, 182; E. FERMENDŽIN, *Nav. dj.*, 58-63; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 134-138; J. JELENIĆ, *Nav. dj.*, 12-14; D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 217-218.

<sup>25</sup> “Die 19. Martis 1727: Budae in Hungaria. A.R.P. Paulus Nicolich alias Dragola a Sebenico, Actualis Minister Provincialis, sedulus sui instituti custos, in gubernio valde industrius, qui sua solertia Conventum Sibenicensem in optimam partem redegit, et Ecclesiam Vissovacensem ampliavit, demum anno 64. aetatis animam Deo reddidit.”, *Necrologium*, (Makarska) ad diem.

<sup>26</sup> Usp. *Liber Archivalis*, (Makarska) 187, 190, 194-198; E. FERMENDŽIN, *Chronicon*, 62-63; ISTI, *Acta Bosnae*, 529; J. JELENIĆ, *Spomenici*, 19-22; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 138-141; D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 218-219.

<sup>27</sup> S. HRKAČ, “Manuskript fra Petra Karapandžića *Logica*, u *Mostariensia* I, Mostar, 1994., 50-55.

Tako su na provincijskoj skupštini u Sinju (20. V. 1730.) poduzete mjere protiv studenata filozofije koji ne napreduju u studiju i vladanju. Tada je također odlučeno da samostani u carskoj zemlji (Budim, Beograd, Osijek i Požega) drže četiri do pet dječaka i šalju ih u isusovačke škole dok ne budu osposobljeni za novicijat. Isto se naređuje i drugim samostanima pod uvjetom ako dječaci znaju barem deklinacije i konjugacije.<sup>28</sup> Uza sve obveze i teškoće koje je imao naročito s Mlečanima, o čemu smo već prije pisali, i sam je uspio napisati ljetopis provincije Bosne Srebrene služeći se spisima biskupa Ogramića, bivšeg provincijala Šipračića, franjevačkog analista Waddinga, Gonzage i Huebera.<sup>29</sup> Ovim su se djelom kasnije služili pri pisanju povijesti provincija Filip Lastrić iz Očevije kod Olova i Emerik Pavić iz Budima.<sup>30</sup>

Posljednjim provincijalom prije podjele provincije postao je aktualni profesor na generalnom učilištu u Šibeniku Ante Marković iz Duvna. Njegovo je provincijalstvo (1732. - 1735.) bilo bremenito unutrašnjim i vanjskim teškoćama. Osim kuge u Bosni (Sarajevo, Jajce, Fojnica...)<sup>31</sup> i već spomenutih teškoća s Austrijom, došlo je do spora i nesuglasica između bosanskih, dalmatinskih, slavonskih i ugarskih franjevaca, što je rezultiralo podjelom provincije Bosne Srebrene (22.I.1735.) na tri dijela: prekosavsku provinciju sv. Ivana Kapistranskog, dalmatinsku sv. Kaja i bosansku koja je zadržala naziv Bosna Srebrena (Bosna Argentina). Međutim, Carski dvor je zatražio da se bosanski franjevci ne odjeljuju od onih u njegovoj državi. Budući da se i u najvišim rimskim krugovima željelo udovoljiti zahtjevima Bečkog dvora, dekretom *Inter gravissima* (26. V. 1735.) formirane su dvije nove provincije: Provincija Bosna Srebrena (za Bosnu, Slavoniju i Ugarsku) i provincija sv. Kaja u Dalmaciji. Bosni Srebrenoj (kojoj je za provincijala imenovan nekadašnji provincijski tajnik i kustos Luka Karagić, a aktualnim kustosom je postao Filip Lastrić) pripali su samostani: Fojnica, Kreševo, Sutjeska, Velika, Požega, Našice, Brod, Gradiška, Cernik, Đakovo, Osijek, Budim, Baja, Bač, Tolna, Arad, Radna, Vukovar, Šarengard, Ilok i Beograd; te rezidencije: Čuntić, Temišvar, Mohač, Pakša, Feldvar i Sombor. Dalmatinskoj

<sup>28</sup> Usp. *Liber Archivalis*, (Makarska) 209-230; S. ZLATOVIĆ, *Franovci*, 16; J. JELENIĆ, *Spomenici*, 22-25; A. HORANYI, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum III*, Posonii 1777., 50; E. FERMENDŽIN, *Chronicon*, 61-63; E. PAVIĆ, *Nav. dj.*, 376; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 138-144; D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 218-219.

<sup>29</sup> Ljetopis nosi naslov: *Paraphrastica et topographica expositio totius almae provinciae Bosnae Argentinae fratrum Minorum de Observantia*. Pisan je u Velikoj g. 1730. Podijeljen je na 12 paragrafa: 1. Postanak i razvitak Bosne Srebrene; 2. Njezino bijedno stanje za turske vladavine; 3. Navode se nekadašnje kustodije; 4. Najstariji samostani i stanovi; 5. Mučenici i glasovitiji franjevci; 6. Porušeni samostani; 7. Bosanski biskupi-franjevci; 8. Provincijali i kustosi; 9. Crkveni privilegiji bosanskih franjevaca; 10. Privilegiji austrijskih careva; 11. Svjedočanstva o djelovanju bosanskih franjevaca; 12. Opisi aktualnih samostana bosanske provincije.

<sup>30</sup> Lastrićevo djelo, koje je u Italiji doživjelo tri izdanja (kod nas prevedeno: *Pregled starina bosanske provincije*, "Biblioteka Kulturno nasljeđe", Sarajevo, 1977.) nosi naslov: *Epitome vetustatum Bosnensis provinciae seu brevissimum compendium historico-chronologicum de antiquitate, variisque suis vicissitudinibus, et consistentia usque ad haec tempora*. Treće izdanje je štampano u Ankoni 1776.

Djelo Emerika Pavića je naslovljeno: *Ramus Viridantis Olivae.. seu Paraphrastica et topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argentinae jam vero S, Joannis a Capistrano*. Tiskano je u Budimu 1766.

<sup>31</sup> J. JELENIĆ, *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*, Sarajevo, 1916., 73; D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 220.

provinciji sv. Kaja (kasnije nazvanoj Presv. Otkupitelja) pripali su samostani: Visovac, Šibenik, Makarska, Živogošće, Zaoštrog, Sinj, Omiš, Knin i Karin te rezidencije: Split, Šućuraj na Hvaru i Sumartin na Braču. Provincijalom je postao aktualni profesor na šibenskom generalnom učilištu Jeronim Filipović iz Rame.<sup>32</sup> Za Markovićeva provincijalstva premješteno je filozofijsko učilište iz Bača u Vukovar i udovoljeno molbi kaločkog nadbiskupa da mu se za potrebe školstva pošalju dva profesora. Određeni su Petar iz Lipe, lektor teologije, i Emerik Budaj, profesor filozofije.<sup>33</sup>

Nakon odvajanja dalmatinske provincije ubrzo se pokazalo da nije dobro što nije u potpunosti realizirana trodjelna razdioba. Bosna je imala samo tri samostana i borila se za голу egzistenciju, dok je Prekosavlju pripalo 19 samostana i vlastita učilišta. Pri donošenju odluka za cijelu provinciju franjevci iz Bosne su imali malo utjecaja jer su bili malobrojni a rijetko su posjećivani kako od strane provincijske uprave tako i iz Rima da bi mogli iznijeti svoje teškoće i prijedloge za njihovo rješavanje. Zbog toga su franjevci iz Bosne dva puta (1740. i 1756.) zatražili da se odvoje od Prekosavlja. To im je u Rimu udovoljeno g. 1757. dekretom kojim su ujedno bili proglašeni samo kustodijom. Franjevci iz Bosne su se time našli uvrijeđeni i poniženi te su poslali u Rim Filipa Lastrića. On je svoj zadatak obavio vrlo uspješno i mimo očekivanja, kako kod franjevačkog generala tako i kod samog pape. Godine 1758. vratio se s novim dekretom po kojem je vraćen status provincije i stari naziv Bosna Srebrena, a data joj je i prednost pred novonastalom prekosavskom provincijom.<sup>34</sup> Time su franjevci u Bosni, s jedne strane, postali jedinstveniji i povezaniiji s upravom provincije i živjeli su svi u istim uvjetima, a, s druge strane, našli su se izolirani i odvojeni u ekonomskom, društvenom i kulturnom djelovanju. Uvelike su osjećali oskudicu, koju su prije ublažavali bogatiji prekosavski krajevi, a ostali su i bez učilišta te su bili prisiljeni trajno tražiti vani mjesta za svoje studente, kojima bi prethodno u samostanima prije novicijata davali osnovno i nešto srednjeg obrazovanja kroz četiri a nekad i više godina. Osim u okolne provincije studente su uglavnom slali u Italiju da završe filozofiju i teologiju. Godine 1783. talijanske su vlasti zabranile studiranje u svim talijanskim državicama. Moglo se studirati u papinskoj državi, a kad je 1796. Napoleon zaposleo Italiju, morali su i zadnji bosanski studenti biti odatle povučeni. Zato su se obratili caru Josipu II. molbom da im pruži financijsku pomoć i omogućiti studiranje u austrijskim zemljama. Car je pozitivno riješio njihov zahtjev. To premještanje studenata izazvalo je teškoće druge prirode.

<sup>32</sup> Usp. *Liber Archivalis*, (Makarska) 231-238, 246-250; J. JELENIĆ, *Spomenici* II, 70; ISTI, *Kultura i bos. franjevci* I, 140-144; ISTI, *Izvori*, Sarajevo, 1913., 28-30; B. PANDŽIĆ, *Annales Minorum* XXII, Ad Aquas Claras 1964., 510, 520-522; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 220-223.

<sup>33</sup> *Iber Archivalis*, (Makarska) 238; J. JELENIĆ, *Spomenici*, 25-26; J. BOŽITKOVIĆ, *Nav. dj.*, 145.

<sup>34</sup> Usp. Izvještaj u Rim kongregaciji *De propaganda fide* biskupa: fra Mate Delivića iz g. 1737., fra Pave Dragičevića iz g. 1744. i 1762. i fra Marka Dobretića 1777. kao i izvještaj provincijala Bosne Srebrene fra Bonaventure Benića iz g. 1777., J. JELENIĆ, *Nav. dj.*, 32-64, 77-114, 124-163, 187-235, 165-176; I. GAVRAN, *Podjela Bosanske provincije u XVIII. stoljeću i Bosna Srebrena u Kačić XVII*, Split 1985, 85-93; E. HOŠKO, *Slavonsko-podunavski dio Bosne Srebrene u doba njezinih dviju dioba u Kačić XVII*, Split, 1985., 95-124; J.A. Soldo, *'Bosanski franjevci' u povijesnoj prekretnici Dalmacije pri kraju XVII. i u prvoj polovici XVIII. stoljeća u Kačić XVIII*, Split, 1986., 15-36.



Austrijske su, naime, škole bile mnogo zahtjevnije od samostanskih talijanskih učilišta, a kandidati iz triju bosanskih samostana su dolazili sa skromnim obrazovanjem i nedovoljno pripravljeni. Osim toga, u austrijskim školama učilo se mnogo toga što je Bosancima bilo nepotrebno (npr. mađarski jezik, dok se osjećala velika potreba za poznavanjem turskog, što će kasnije 1824. u Bolonji kod kardinala Mezzofantija studirati fra Marijan Šunjić i fra Stjepan Matijević), a njima potrebne stvari bile su zapostavljene. Tamo se, naime, pretežno učila teorijska teologija, a Bosancima su najviše bile potrebne praktične, pastoralne struke.<sup>35</sup>

Franjevci u Prekosavlju prosljedili su s aktivnostima koje su obavljali i prije. Školstvo, koje se temeljilo na smjernicama Tridentinskog koncila i propisima generala Franjevačkog reda Bonaventure Poeriusa (1694. - 1697.), donekle je, prema programu državne školske vlasti od godine 1752., modificirao aktualni provincijal Josip Blagoje 17. VII. 1765.<sup>36</sup> Takvo je stanje potrajalo do 1.XI.1783. kada su morale prestati s radom sve dijecezanske i redovničke visoke filozofske i teološke škole na području habsburške vlasti.<sup>37</sup>

## 2. Nastavni plan i program

Sadržajnu organizaciju nastave pojedinih visokih učilišta provincije Bosne Srebrene, treba otkrivati istraživanjem razvoja nastavne osnove (ratio studiorum) koje su se ta učilišta pridržavala. Odmah valja istaknuti da su tu nastavnu osnovu određivala tri faktora: opće školsko zakonodavstvo Crkve i Franjevačkog reda, vlastiti provincijski školski zakoni i odredbe za to kompetentnih državnih vlasti. Njihova je utjecajna prevaga, što ćemo kasnije vidjeti, zavisila o teritoriju na kojem su se nalazile i aktualnoj političkoj vlasti.

### a) Crkveno i franjevačko zakonodavstvo o školstvu

Tridentinski je koncil (1545. - 1563.) dekretom *De seminariis*, kako je već naprijed izneseno, donio zakon o školstvu i uzdržavanju dijecezanskih kandidata.<sup>38</sup>

Osnovne zakone franjevačkog školstva, koje je do konca 16. st. bilo pripušteno privatnoj inicijativi, kodificirao je na početku 17. st. papa Klement VIII. U drugoj su polovici 18. st. vrhovni poglavari Franjevačkog reda (Klement Guignoni, Petar Janecije i Paškal Frosoni) unijeli više širine u nastavni program prilagodivši ga onovremenom napretku školstva. Potkraj istog stoljeća (1691.) ga je još više reformirao vrhovni franjevački poglavar Bonaventura Poerius.

<sup>35</sup> *Statuta in Capitulari Congregatione edita et per Provinciam missa*, Datum in Conventu Ss. Apostolorum Philippi et Jacobi Valcovarini, die 17. mensis Julij 1735.

<sup>36</sup> *Historija naroda Jugoslavije* II, 1089-1099: F. ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962., 358-359.

<sup>37</sup> Usp. *Acta personalia et capitularia*, 343.

<sup>38</sup> "Sessio XXIII. Collegia puerorum, aut seminaria quomodo instituenda; quibus sumptibus; quinam in eis recipiendi; quid in eis observandum; quid docendum; ab episcopo visitentur; lectores ab ordinario approbandi; officia idoneis conferantur.. grammatices, cantus, computi ecclesiastici, aliarumque bonarum artium disciplinam discent..." *Canones et decreta sacrosancti oecumenici concilii Tridentini (sub Paulo III., Iulio III. et Pio IV. Pontificibus Maximis - cum additamentis et indicibus amplissimus)*, Ratisbonae, 1884., 132.

Bulom (papinim dekretom) *Decet Romanum Pontificem* (26. VI. 1603.) papa Klement VIII. odobrio je zahtjev da svaka provincija mora imati tri škole: gramatičku, filozofsku i teološku. Franjevačko je, naime, školsko zakonodavstvo dijelilo svoje škole po vrsti i stupnju. Po vrsti su se razlikovale: gramatičke (u rangu srednje škole sa zadatkom da dadnu osnovnu humanističku izobrazbu), filozofske ili logičke i teološke (moralne teologije ili dogmatike). Po stupnju su navedene škole mogle biti provincijske (*studia provincialia*) ili generalne (*studia generalia*). Upravitelj provincijskih učilišta bio je provincijal s provincijskom upravom, dok je generalnim učilištima na čelu bio general Reda s članovima vrhovne uprave. K tomu, generalna su učilišta bila dostupna studentima i drugih provincija, a provincijska su pohađali samo kandidati dotične provincije. Generalna su se učilišta poslije 1645. dijelila na učilišta prvog i drugog reda (*studia primae et st. secundae classis*). Razlika je bila u tome što su se na generalnim učilištima prvog reda većinom obrazovali budući lektori, a profesori na takvim učilištima su stjecali pravo na titul *lector iubilatus*, tj. postajali su nositelji najvišeg prosvjetnog naslova koji je uz to pružao i druge povlastice. Spomenutom bulom papa je potvrdio generalna učilišta utemeljena na generalnom kapitolu u Valladolidu 1593. i naznačio provincije koje imaju pravo na njih slati svoje studente. Dopustio je da na svakom generalnom učilištu predaju po tri profesora. Jedan je predavao prvu knjigu *Sentencija* Petra Lombrada (zvanog *magister sententiarum*), drugi drugu i treću, a treći četvrtu knjigu. U školama Franjevačkog reda u 13. i 14. st. značajnu je ulogu odigrala *Summa* prvog naučitelja Reda Aleksandra Haleškog koji je na pariškom sveučilištu nasuprot naglašene platonovske orijentacije *Sentencija* Petra Lombarda promicao aristotelovsku dijalektičku metodu i u *Summu* uvrstio mnoge aristotelovske elemente. U to je vrijeme Franjevački red Aleksandra Haleškog (*doctor irrefragabilis*) smatrao svojim učiteljem, zatim Bonaventuru (*doctor seraphicus*) i, na kraju, Ivana Duns Skota (*doctor subtilis*) čiji je utjecaj u školama tijekom vremena sve više rastao tako da je g. 1500. zajedno s Haleškim, Bonaventurom, Franjom Mayronom (*doctor acutus abstractionum*) i Richardom de Mediavilla (*doctor solidus*) proglašen učiteljem Reda, a poslije Tridentinskog koncila smatran, naročito u filozofiji, jedinim učiteljem. Od generalnog se kapitula u Toledu (1633.) profesorima prijetilo čak oduzimanjem lektorske službe ako bi povrijedili njegov autoritet neposredno ili posredno te ako bi nešto govorili ili napisali protiv njegova naučavanja. Na spomenutom je kapitolu oblikiran general Reda Ivan a Campanea da formira komisiju od četiri sposobna profesora filozofije koji će sastaviti skotistički udžbenik obvezatan za sve filozofske studije u Redu kao i da se priredi izdanje njegovih cjelokupnih djela, što je analist Franjevačkog reda Luka Wadding sa suradnicima i ostvario objavivši g. 1639. cjelokupni Skotov opus u 16 svezaka. Papa je još odredio povlastice profesorima i rok trajanja nastave. Potvrdio je također skolastičku metodu predavanja i propisao da se nedjeljom drže *conclusiones* iz protumačenog nastavnog gradiva kroz tri tjedna, i to svaki put pod vodstvom nastavnika koji je predavao dotično gradivo, a svaka je dva mjeseca trebalo održavati opsežnije *conclusiones*. Osvrnuo se i na disciplinu u kućama studija govoreći o granicama ovlasti gvardijana (poglavaru samostana) nad studentima i nastavnicima. Iako papa u ovoj važnoj buli izričito ne spominje da profesori slijede tumačenja *Sentencija* prema Duns Skotu, to se može zaključiti iz samog odobrenja Valisoletanskih

konstitucija g. 1593. Gore navedeni raspored predavanja ostao je na snazi sve do novog nastavnog plana izrađenog i odobrenog g. 1694.<sup>39</sup>

Poseban je udio školskom zakonodavstvu doprinio nastavni program vrhovnog poglavara Reda Bonaventure Poeriusa objelodanjen u Viktorijanskim konstitucijama g. 1694. U njemu su sadržane detaljne odredbe za organizaciju nastave u franjevačkim školama. On je izradio popis školskog gradiva (*Elenchus materiae*) koje treba predavati na učilištima Reda. Tim je htio izjednačiti i vremenski uskladiti program predavanja na svim visokim franjevačkim učilištima da bi studenti lako mogli prelaziti s jednog učilišta na drugo. Određuje također i postupak kod ispita za lektora te uvjete koje moraju ispunjavati profesori na generalnim učilištima prvog reda. Predavačima filozofije detaljno razrađuje nastavni plan, koji je praktično ostao na snazi sve do dokinuća redovničkih učilišta. U tri godine, koliko traje filozofski studij, moraju završiti cijeli filozofijski kurs, tj. *summulae* (*logica minor*), logiku (*logica maior*), fiziku, metafiziku, nauku o duši, o nastajanju i raspadanju, a ako preostane vremena, onda i o nebu, svijetu i atmosferskim prilikama. Poerius precizira nastavnu metodu koja je i do tog vremena prakticirana u školama Reda. Obvezuje predavača filozofije da drži rasprave na temelju teza koje će sastaviti svakog tjedna, mjeseca i školske godine, ili barem na kraju završenoga trogodišnjeg filozofskog tečaja. Rasprave iz cijele filozofije su morale biti tiskane i izložene na javnom mjestu da mogu za njih doznati i na njima prisustvovati te u njima sudjelovati svi zainteresirani. Neispunjavanje ovih odredaba priječi lektora filozofije da se prijavi na natječaj za profesora teologije, što je, s obzirom na objekt studija, smatrano uzvišenijim (*philosophia ancilla theologiae*).<sup>40</sup>

Nova strujanja u filozofiji 18. st. odrazila su se i na crkveno i franjevačko školstvo. General je Reda Klement Guignoni iz Palerma reagirao svojom okružnicom (14. VI. 1757.) kojom nastoji sačuvati tradiciju i barem zaustaviti opadanje zanimanja za skolastiku. Ponovno oživljava profesorijske (poslije završene godine novicijata) u koje uvodi, osim prijašnjih disciplina (latinska gramatika i književnost), i retoriku bez čijeg se položenog ispita kandidati ne mogu upisati na studij filozofije. Dao je i popis gradiva koje treba obrađivati u školama Reda. Potvrdio ga je (11. IX. 1757.) papa Klement XIV.<sup>41</sup>

Guignonijev nasljednik na generalstvu Reda Petar Janecije iz Moline ponovo traži čvršće veze sa skolastičkom tradicijom vraćanjem Duns Skotu i Bonaventuri. Želi utvrditi filozofiju u stavu priprave discipline prema teologiji. Profesorima filozofije savjetuje kao priručnik djelo Fortunata a Brixia. Zadržava i preporučuje skolastičku

<sup>39</sup> Usp. K. BALIĆ, "Skotistička škola u prošlosti i sadašnjosti", u *Collectanea franciscana Slavica I*, Sibenici 1937, 3-53; ISTI, "Srednjovječna univerza", u *Nova revija* 17, 1938, 278; M. BRLEK, *De evolutione iuridica studiorum in Ordine Minorum*, Dubrovnik, 1941., 88; HADRIANUS A KRIŽOVLJAN, *Primordia Scholae Franciscane et Thomismus*, Roma, 1961., 19-41; A. MATANIĆ, *Compendio di storia dell' Ordine dei Frati Minori*, Grottaferrata 1957, 131-135; M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod I*, Zagreb, 1970., 141-224.

<sup>40</sup> Usp. *Constitutiones generales Sambucanae*, Venetiis 1718, 90, 9; 91, 15-16; 97, 6; *Chronologia historico-legalis Seraphici Ordinis*, tomus I, 334 A; 369 B; 696, A-B; 701 A.

<sup>41</sup> "Ad quaecumque hactenus recensita studia, praesertim moralia et theologica, Seraphici doctoris divi Bonaventurae, subtilium principis Joannis Scoti probabiliiores, tutas et solidas doctrinas secundum legum nostrarum propositum, lectores illustrarent et sequerent...", *Liber encyclicarum*, 31 A.



raspravu kao najbolje sredstvo da se izoštri sud i osigura brzina u rasuđivanju te stekne okretnost u opovrgavanju pogrešnog mišljenja. Savjetuje također da franjevačke škole u izboru među moralnim sistemima slijede probabiliorizam.<sup>42</sup>

Poslije Janecija generalom Reda postao je Paškal Frusconi iz Varese. I on donosi (19. VIII. 1768.) još dalekosežnije promjene. Ne zabacujući tradiciju, školama nastoji dati veću širinu. U nastavni plan uvodi neke novine. U ondašnjim filozofskim i teološkim previranjima nastoji utrti stazu pa za svaku naučnu skupinu preporučuje određene autore. Te njegove odluke indirektno odobravaju tendenciju da se teološka problematika obrađuje u novom sistemu, elastičnijem od Lombardovih Sentencija. I on nastoji utvrditi školstvo u franjevačkoj tradiciji i zato zahtijeva upoznavanje misli Franje Asiškog, Antuna Padovanskog i Bonaventure. Ističe vjernost augustinskoj usmjerenosti franjevačke škole, jer su augustinsku filozofiju i teologiju prihvatili Bonaventura i Duns Skot. Poput svog prethodnika naglašava potrebu studiranja retorike u svakoj provinciji i opredjeljuje se za probabiliorizam. Preporučuje dublje studiranje Tome Akvinskog (doctor communis) kao službenog Crkvenog naučitelja. Kao Klement iz Palerma tako i on želi imati nadzor nad svim školama u Redu. Zahtijeva stoga godišnje izvještaje o radu i uspjehu, a isto tako i tezarije godišnjih rasprava. Po svoj prilici tim centralističkim pothvatima treba zahvaliti oporbu prema zahvatima državnog školskog zakonodavstva.<sup>43</sup>

#### b) *Provincijski školski statuti*

Dok se cijela provincija Bosna Srebrna nalazila pod turskom vlašću, nije moglo biti govora o organiziranom školstvu zapadnog tipa. Zato su se franjevci snalazili kako su znali i mogli da bi dali kandidatima neko srednje obrazovanje i tako ih barem donekle osposobili za studij filozofije i teologije na visokim učilištima izvan Provincije, osobito u Italiji, gdje su franjevački kandidati prije visokih studija morali završiti osnovne i humaniorne škole te godinu novicijata. Ondje se u osnovnim školama učilo čitanje, pisanje, računanje, vjeronauk i pjevanje, a u humaniornim školama su izučavane slobodne vještine (artes liberales), i to u triviumu: gramatika, retorika i dialektika, a u kvadriviumu: aritmetika, geometrija, muzika i astrologija. Nakon potpisivanja Karlovačkog mira (1699.) prekosavski je dio Bosne Srebrene potpao pod Austriju, a dalmatinski pod Veneciju, i franjevci su odmah u tim krajevima počeli organizirati školstvo po uzoru na škole na Zapadu, gdje ih je većina i studirala. Tako odmah na kapitolu u Velikoj (28. VI. 1699.) određuju samostane u kojima će biti novicijati (Našice, Velika, Zaoštrog) te gramatički studij (Baja, Makarska) i filozofijski studiji (Budim, Šibenik).<sup>44</sup> Da su

<sup>42</sup> "...qui ad philosophiae magisterium delecti fuerint, vanas et inutiles quaestiones, quae vel nihil conferunt ad bonos informandos juvenum mores, vel Ss. per a famulari debet religiosorum hominum Philosophia, missas faciant...; illis tandem, qui ad tradendam morum doctrinam sunt instituti, praecipimus, ut tutiores et probabiliores doceant et sectentur doctrinas...". *Liber encyclicarum*, 33 A-B.

<sup>43</sup> Usp. K. BALIĆ, "Skotistička škola u prošlosti i sadašnjosti", u *Coll. Franc. Slavica I*, Sibenici 1937., 4-53.

<sup>44</sup> "Nempe, quod conventus seu loca novitiatus de caetero non possint esse plures quam quatuor, et fuerunt destinati pro plaga Hungariae conventus nassizarum, et s. Augustini Velicae, et pro plaga Dalmatiae conventus Zaoštrogh ut quis licite et valide admitti possit; et ad hoc ut clerici professi studiis grammaticae et philosophiae vacare possint; decrevit etiam quod conventus Bajensis in Hungaria, et conventus macarschae in Dalmatia sint destinati pro clericis qui grammaticam discere necesse habent, et conventus Budensis ad Sibenicensis sint destinati pro studio philosophiae", *Liber archivalis* (Makarska), ad diem et annum.

nastojali da to bude što kvalitetnije vidi se i po tomu što drugi kapitul, održan u istom mjestu mjesec dana kasnije, zabranjuje poglavarima slanje kandidata na servilne i seoske poslove kako ne bi gubili vrijeme potrebno za duhovne stvari i humaniorne nauke.<sup>45</sup> Budući da se broj franjevačkih kandidata povećavao, na provincijskoj je skupštini u Baču sljedeće godine odlučeno da se stranci ne primaju za franjevačke kandidate u Provinciji i određena su nova mjesta za novicijate Bač, Makarska i Živogošće. Tu je također naređeno, a što će biti ponovljeno nekoliko puta kasnije, da se profesorima i odgojiteljima iskazuje dužno poštovanje.<sup>46</sup> Zbog velikog broja studenata i vjerojatno nedostatka profesora uprava je Provincije na zasjedanju na Visovcu (29. V. 1703.) donijela odluku o premještanju novicijata iz Budima u Veliku a ispražnjeni prostor u Budimu odredila za studente filozofije.<sup>47</sup> Da su nastojali oko primanja što kvalitetnijeg kadra, vidi se iz zaključaka kapitula u Našicama (16. VIII. 1705.) na kojem se potvrđuje zabrana primanja stranih kandidata te primanja domaćih bez svjedočanstva o njihovoj nacionalnosti, porijeklu i čestitu roditeljskom odgoju. Naređeno je također da oni mladići koji u samostan dolaze sa župa prethodno moraju proboraviti godinu dana u samostanu.<sup>48</sup> Po svoj prilici je definitorij Bosne Srebrene na zasjedanju u Osijeku (19. I. 1708.) bio primoran, zbog neprestanog rasta broja kandidata i naređenja generalova zamjenika, otvoriti gramatičku školu i u Našicama za kandidate iz geografske Bosne i

<sup>45</sup> "Cum splendor nostrae Religionis ac observantiae regularis augmentum a bona iuvenum educatione dependeat, mandamus et praecipimus omnibus et singulis superioribus sub poena privationis officiorum per ipsos obtentorum, ut clericos novitios durante approbationis anno, extra claustra ad aliquod opus servile et rurale exercendum mittere non audeant aut praesumant, sed sedule curent ut clerici novitii regulam, quam profiteri debent, bene addiscant, ut sciant quae observare tenentur, et caetera ad divinum cultum spectantia perfecte caleant, ac insuper exercitiis spiritalibus ac litteris humanioribus vacent, et ut de omnibus ad nostrum religiosum statum ac disciplinam regularem spectantibus aptissimae informati remaneant, et pro strictiori observantia ac executione conscientiam A.R.P. Ministri Provincialis pro tempore sub obtestatione divini iudicii oneramus. Datum in conventu s. Augustini Velicae 6 Julii 1699.", *Liber archivalis*.

<sup>46</sup> "Item determinatum fuit... 3. Ut nullus superior localis vel parochus aut alius quicumque sit recipiat iuvenes aliarum nationum cum futura spe religionis, nec alios ex natione propria sine scitu superioris Provincialis, maxime vero illos quorum non scitur origo et honestas familiae a qua habet seu ducit originem... 8. Cum non sufficiant illa quatuor loca pro novitiatu assignata in praeterito capitulo, determinata fuerunt in praesenti nostra congregatione alia quatuor, nempe in Hungaria conventus s. Mariae Bacs et s. Antonii Bajae. In partibus vero maritimis conventus s. Mariae Macarschae et s. Crucis Xivogostae... 11. Ut Studium philosophiae iam institutum in conventu Budensi et Sibenicensi continuare debeat. 12. Ut lectoribus et novitiorum magistris solitus in Religione exhibetur respectus cum omnibus exemptionibus, quibus huiusmodi de iure potiri solent lectores et magistri... Actum Basini in aula Venerabilis Definitorii die 24. novembris 1700.", *Liber archivalis*.

<sup>47</sup> "Decrevit et firmiter praecepit Venerabile Definitorium, ut imediate novitiatus Budensis conventus transferatur ad conventum Velicensem, et in praefato conventu Budensi instituitur Studium philosophiae... datum Vissovatii ex aula venerabilis Definitorii die 29. maii 1703.", *Liber archivalis*.

<sup>48</sup> "Praecipimus firmiter omnibus patribus superioribus localibus et parochis caeterisque omnibus cuiuscumque fuerint conditionis, dignitatis etc, ut nullo modo iuvenes pueros recipiant cum spe futurae religionis, antequam de eorum natione ac stemate, utrum videlicet sint de honestis parentibus geniti et educati testimonialiter insinuatum fuerit. Neque volumus eosdem ad Religionem admittere antequam in conventu, in quo suscepturi essent habitum, per spatium unius anni inservierint, specialiter qui ex parochiis ad conventus deducuntur... Datum Nassicis ex aula Venerabilis Definitorii sub 16. Augusti 1705.", *Liber archivalis*.

Prekosavlja. Tu je također odlučeno da se za nastavnika, u slučaju da se ne pronade kvalificiran franjevac, može uzeti civil čije će plaćanje na se preuzeti cijela provincija.<sup>49</sup> Na izbornom provincijskom kapitulu održanom u Našicama (8. X. 1708.), pored osnivanja gramatičke škole na Visovcu za dalmatinski dio Provincije te filozofijskih učilišta u Osijeku i Makarskoj, izrađene su konstitucije prema kojima su trebali biti odgajani i poučavani kandidati provincije Bosne Srebrene. Da bi školstvo što bolje napredovalo i zbog nemogućnosti da provincijal sve ustanove osobno nadgleda, postavljena su za nadzornike dva prefekta i revizora, jedan za Dalmaciju a drugi za Prekosavlje. Oni će školske institucije pohađati i o njihovu napretku provincijala savjesno obavještavati. Prekinuto je s prijašnjom praksom i određeno da se u gramatičke škole ubuduće ne smiju primati kandidati ispod 12 ni iznad 14 godina. Prije dvanaeste godine mogu se primati samo izuzetno nadareni mladići. Odlučeno je također da se mogu primati i oni koji su negdje drugdje pohađali nastavu, ali moraju prethodno biti ispitani i rezultati pod zakletvom dostavljeni provincijalu da on donese odluku. U tu je svrhu ustanovljeno, a kroz mjesec dana i imenovano, šest ispitivača (po dvojica iz Bosne, Dalmacije i Prekosavlja) ne samo za gramatičke škole nego za filozofiju i cjelokupno kasnije obrazovanje. Njihova je zadaća bila boraviti u dotičnim regijama i savjesno te pod zakletvom izvješćivati provincijala o sposobnosti ili neprikladnosti spomenutih kandidata, i na temelju toga će on one sposobnije primati. Određen je kućni dnevni red i postrožena disciplina za opsluživanje koju je Bulajić bio propisao, a neki u potpunosti nisu provodili.<sup>50</sup> Da bi kandidati bili što spremniji za studij filozofije, kapitul u Đakovu (1714.) osnovao je profesoriye u Velikoj i Baču koje će pohađati po deset istom završenih

<sup>49</sup> "Quandoquidem ex mandato reverendissimi patris nostri vicecommissarii generalis Venerabile Definitorium a P.M.R. Provinciali in conventu Essekiensi s. Crucis, ad ea tractanda, quae Seraphicae Religionis honorem et provinciae nostrae utilitatem concernunt, convocatum fuerit inter caetera venerabile Definitorium pro maiori decore et bono huius Provinciae Scholam grammaticae in conventu s. Antonii Nassiczae instituendam esse decrevit, ad quam omnes iuvenes habitum recipere cupientes, tam ex hac parte Sauui sub clementissimo et suavissimo Imperio Caesareo, quam Transauani sub iugo Turcico in Bosnia morantes concurrere ibidemque in addiscenda grammatica et scriptura litterarum se exercendo, sub aliquo scientifico et erudito patre magistro, quo deficiente etiam saecularis reperiendus et ob fatigium solvendus erit, pro sacro habitu magis instructi comparere possint, ex quo loco deinceps, secundum uniuscuiusque capacitatem, vel Velicam ad S. Augustinum, vel Brodium ad SS. Trinitatem, aut illokinum ad S. mariam de Plumbo, ad novitiatum faciendum destinatos conventus transmittantur. Si quidem autem sine magnis expensis hoc fieri non poterit, Venerabile Definitorium ad hunc effectum per totam Provinciam et per omnes, tam nostras quam Petrinorum parochias, generalem quaestuationem faciendam esse decrevit, ut quodammodo sublevetur iuvenibusque necessaria meliori modo praestare possit... Datum Essekini in conventu S. Crucis ex Definitorio die 19. ianuarii 1708.", *Liber continens*, (Đendeš).

<sup>50</sup> "...8. Studium grammaticale Nassicze a Venerabili Definitorio Essekini 19. Ianuarii 1708. institutum et a nostro elantissimo vicecommissario generali Coelestino a Mediolano sub 23. Junii Romae confirmatum, pro decore Provinciae, emolumento iuventutis, omnique possibili modo stabiendum continuari debeat in perpetuum; ideoque quaestuationes decretato modo annualiter faciendae confirmantur. Uti pariter Studium grammatices pro partibus maritimis in conventu Vissovacensi nunc institutum est hac cum conditione, si bene visum fuerit patribus eiusdem partis ut ex aliis eorum conventibus iuvenes ad idem Studium grammaticae mittantur, eadem quaestuatio in illis partibus secundum normam declarationis factae in partibus Imperialibus Regiis etiam fieri poterit. In contrarium vero intelligitur de Districtu illius conventus, ex quo non mittentur. His non obstantibus magistri experti et idonei pro instruendis clericis et iuventute a P.A.R. Ministro Provinciali instituantur. 9. Venerabile Definitorium



novaka.<sup>51</sup> Kao daljnja mjera za poboljšanje rada i uspjeha studija, donesena je na provincijskom zasjedanju u Našicama zabrana izdavanja dozvole studentima da u tijeku školske godine prelaze na studije u druge provincije. Tu je određen i rok prestanka predavanja: krajem prve polovice sedmog mjeseca, s tim da lektori mogu poslije svetkovine Sv. Bonaventure (14. VII.), ako je potrebno, još 15 dana držati predavanja.<sup>52</sup>

Kako se iz naprijed izloženog vidi, provincija Bosna Srebrena je u vrlo kratkom vremenu učinila krupne korake u podizanju skoro svih potrebnih školskih institucija; podigla je gramatičke škole, novicijate, profesorijske te filozofske i teološke studije.

stricte mandat omnibus R.P. guardianis et superioribus localibus, ut clericis et iuvenibus sufficiens tempus tribuant ad studendum. Non tamen excluduntur, secundum nostram s. Regulam ab honestis religiosis convenientibus servitiis conventui praestandis. 10. Quemadmodum, pro maiori conservatione studii, a Venerabili Definitorio instituti sunt duo praefecti et revisores studiorum; cum P.A.R. Provincialis communitati importantibus negotiis, etiam ob amplitudinem Provinciae iisdem studiis ita accurate attendere non possit; qui ad beneplacitum eorumdem studia visitare et de profectu studentium P.A.R. Provinciali relationem conscientiose dare teneatur; ex quibus unus destinetur in partibus Imperialibus Regiis, et alter in Partibus Maritimis. 11. Non recipiantur inferiores duodecim, et superiores quatuordecim annis iuvenes ad Studium grammaticale formatum, cum hac exceptione, si capacitas in inferioribus superet aetatem; et hoc de omnibus conventibus et residentiis intelligatur; acceperentur autem, si quidam venirent, qui alibi studuissent, quales examinentur, et fides iurate exhibebitur P.A.R. Provinciali. 12. Qua propter et ob alias causas A Venerabili Definitorio instituti sunt sex examinatores, non solum studentium grammatices sed etiam philosophiae, ut pariter parochorum, confessariorum et ordinandorum clericorum, qui iuxta suas conscientias de capacitate aut ineptitudine dictorum, per fidem iuratam relationem facient; quorum duo in Partibus Regiis, duo in Partibus Maritimis, et duo in Bosna collocabuntur. P.A.R. Provincialis autem, non nisi capaciores, tam ad Religionem et deinde ad ordinem, tam ad confessiones exaudiendas et administrandas parochias admittet. 13. Manuteneantur duo Studia philosophiae instituta, Essekini et Budae, cui ultimo, finito cursu philosophico, et subsequente pace, superaddatur Studium theologicum. In Partibus vero Maritimis per praesentes institutum fuit novum Studium philosophiae in conventu Macarscae. 12. De terminatum fuit per Venerabile Definitorium, ut in conventibus novitiatus maneat tot religiosi professi, quot ad votandum opus erit, iuxta mentem decretorum SS. Pontificum et constitutiones nostrae Religionis... 22. Novitiatus, ob novum Studium philosophiae in conventu Macarscae institutum, non excluditur, sed continuandus est...”, *Lib. cont.*

<sup>51</sup> “4. In conventu s. Augustini Velicae Professorium clericorum immediate ex novitiatu exeuntium instituitur, cum magistri assignatione, qui eos instrueret tum in rebus ad mores spectantibus tum ad studia pertinentibus praesertim grammaticae; numerus autem clericorum in praefato Seminario non minuat aut excedat numerum denarium. Pari modo antelatum Professorium in conventu Baciensi B.V. Mariae instituitur et institutum declaratur. 5. Philosophicum Studium in conventu s. Laurentii Sibenici in praesenti Capitulo in Studium theologicum erigitur. Interea tamen donec studentium copia per A.R.P. Ministrum provincialem inveniatur continuet Studium philosophicum.”, *Isto.*

<sup>52</sup> “..Venerabile Definitorium spiritui elato quorundam superiorum obviare volens, aut parum ponderans regimen Hierarchiae Caelestis ad quod vocati sumus, e quo ob nimiam arrogantiam similitudinis Altissimi in profunda tartara decidit Lucifer immediate factus tenebrifer, praecipit superioribus localibus sub gravissimis poenis, ut patribus Provinciae et senibus atque iis omnibus, qui in actuali labore officii lectionis aut praedicationis sunt, debitum honorem et respectum deferant... Venerabile Definitorium omnibus studiosis cuiuscumque facultatis, ne eo tempore, quo in actuali studio sunt, procurent obedientiales deserendi studium proprium et ad alienas transeundi provincias cum maximo detrimento propriae Provinciae; superiores autem locales caeterique religiosi, qui huiusmodi obedientiales procuraverint vel ad eas procurandas quoquo modo auxilium dederint, puniuntur respective; superiores vero locales officii privabuntur; inferioris autem conditionis fratres ad arbitrium Ministri Provincialis gravius puniuntur. lectores autem possunt legere post festum s. Bonaventurae quindecim diebus, ad hoc, ut suppleant tempus vindemiarum... Datum Nasssiccis die 18. Junii 1719.”, *Lib. archivalis.*

Još su joj nedostajala generalna učilišta da bi se u školstvu izjednačila sa zapadnim provincijama. Na zahtjeve franjevac Bosne Srebrene i tomu je udovoljeno. Nadležna kongregacija u Rimu je g. 1722. budimsko učilište proglasila generalnim učilištem prvoga reda,<sup>53</sup> a General Reda nominirao profesore Lovru Karapandžića, rodom iz Goranaca kod Mostara, Šimuna Mecića i Lovru iz Budima,<sup>54</sup> dok je g. 1725. šibensko učilište uzdignuto na rang generalnog učilišta drugoga reda Franjevačke provincije Bosne Srebrene s prvim lektorima Jeronimom Filipovićem iz Rame i Antom Markovićem od Duvna.<sup>55</sup>

Da se Provincija postignutim nije pomirila, nego da je i dalje nastojala kvantitativno i kvalitativno poboljšati stanje u školstvu, vidi se iz mjera koje je uprava kasnije donosila. Tako je na kapitolu u Našicama (1726.) utemeljila filozofijski studij u Zaostrógu, gdje je odredila i kazne za studente koji dobro ne uče (da se otpuste iz Reda), kao i vrijeme kada profesori filozofije i teologije moraju završiti predavanja (8. IX.) da bi uspješni studenti mogli početi svoje praznike.<sup>56</sup> Još oštrije sankcije su zavedene na skupštini

<sup>53</sup> "Frater Franciscus ab Altamura. Stante decreto Sacrae Congregationis de propaganda Fide, habitae die prima Septembris 1722, et facultate nobis impertita circa erectionem Studii Generalis Sacrae Theologiae in conventu s. Francisci Budae ne diutius religiosi Provinciae Bosnae Argentinae per remota loca studiorum causa divagari cogantur cum maximo detrimento animarum eorum, volumus, pronunciamus et declaramus Studium Theologiae Provincialis praefati conventus civitatis Budae in Studium Generale cum omnibus praerogativis, exemptionibus et privilegiis, quibus fruuntur de iure aut consuetudine, et frui solent alia Studia Generalia Minorum Observantium secundum sancita a felicis memoriae Urbani et Clementis VIII., salvo privilegio, quo gaudet Pater Provincialis praefatae Provinciae mittendi fratres suos ad studia peragenda in qualibet Italiae Provincia sicut expresse constat in praefato decreto dictae Congregationis, sic volumus et non aliter etc. Datum in nostro Aracaelitano conventu die 26. Septembris 1722. Fr. Franciscus ab Altamura vicecommissarius Generalis. De mandato P.S. Reve- rendissimae fr. Michael de Monte Galgano secretarius Generalis.", E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae*, Budae, 1766., 65.

<sup>54</sup> "Lectores praefati Studii instituti fuerunt a Ministro Generali hoc anno 1723. scilicet: R.P. Petrus carapancich a Mostar, R.P. Laurentius a Buda, R.P. Simon Mecich, sed hic prius fuit lector generalis Ragusii, ubi legere ipsi tediosum erat, petiit Romam aliud studium quaerere, et... Venerabile Definitorium mandat omnibus et singulis pro tali illud haberi tenerique et lectores dicti studii quantum ad titulum et ad alias praerogativas vi Statutorum generalium illis debitas et competentes pro talibus agnosci honorarique.. Datum ex aula Definitorii die 8. novembris 1723.", *Liber archivalis*.

<sup>55</sup> "„Declaratur Studium Generale 2. classis in conventu nostro S. Laurentii Sibenici in Dalmatia a Sacra Congregatione et Ministro Generali institutum. Lectores autem eiusdem studii patres Hieronymus Philippovich et Antonius Marcovich promulgantur..Datum ex Curia Definitorii 24. Junii 1725. Bradi.", *Isto*.

<sup>56</sup> "„Statuitur et declaratur a Venerabili Definitorio novum Studium Philosophiae in conventu Zaostrógeni; novitiatus autem et novitii nuper induti inde ad conventum S. Crucis transferentur. Clerici qui apti pro sacerdotio non fuerint et in studiis proficiscere non possunt aut negligunt, Venerabile Definitorium Decretum facit perpetuis futuris temporibus servandum, ut omnes tales rasis eorum coronis ad statum laicalem transferri debeant, quod Decretum Pater Provincialis totis viribus observare et executioni mandare debebit.. Venerabile Definitorium mandatis Reverendissimi nostri Ministri Generalis innixum statuit, ut patres lectores tam philosophiae quam theologiae legant usque ad 8. septembris tandemque a labore cessant, et studentibus vacationes dare debeant, et hoc praecise propter mendicationem musti... Datum Nassicis die 30. Junii 1726.", *Lib. arch.*

Bosne Srebrene održanoj u Sinju (1730.) osobito protiv studenata filozofije koji ne napreduju u učenju i vladanju.<sup>57</sup>

Kad su se g. 1735. dalmatinski franjevci odvojili u zasebnu provinciju, novoizabrano je starješinstvo Bosne Srebrene s provincijalom Lukom Karagićem na čelu na kapitolu u Vukovaru (17. VII. 1735.) donijelo nove konstitucije za odgoj i obrazovanje. U njima je i dalje zadržan trogodišnji studij filozofije kako bi studenti mogli zaokružiti cijeli filozofijski ciklus. Prve godine profesori moraju sa studentima završiti sumule i cijelu logiku, druge fiziku, a treće animastiku s metafizikom. Zabranjen je dotadašnji postupak mnogih profesora da na logiku potroše dvije godine, a samo jednu godinu su ostavljali za ostale filozofijske discipline, prelazeći gradivo na brzinu i skoro usputno te ispuštajući pritom, na veliku štetu studenata, neke vrlo važne stvari a istodobno se zadržavajući na nekim nebitnim i ispraznim raspravljanjima i natezanjima, kao što su, primjerice, neke rasprave skotista i tomista o metafizičkim pitanjima. Predavanja kao i razgovori sa studentima morali su biti na latinskom jeziku (semper latino idiomate). Profesori su se pri izlaganju gradiva morali služiti skolastičkom metodom (quaestiones, conclusiones, probationes, obiectiones et resolutiones materiae suae) jer je ona najjasnija, najpotpunija i za studente najprikladnija. Ako profesori nemaju vlastitih sastavaka (skripta), onda im se preporučuju autori Henni i Mastrius. Osim nastavničke službe profesori su bili dužni paziti i na disciplinu studenata i ljubazno ih opominjati ako bi primijetili da studenti u čemu griješe.<sup>58</sup>

<sup>57</sup> „Inaniter et absque omni spe quidam clericorum philosophiae studio prorsus inhabilium, dies et annos in Religione consumunt. Ad tenendum itaque in futurum debitum statum et modum convenit, ut secundum quod unicuique expedit onus tam observantiae regularis quam scholastici profectus imponamus, qui profectus cum ex data occasione moderatorumque institutione (esto nec huiuscumque haec non defuerint) proveniat eosdem clericos studio grammaticae applicandos disponimus magistrosque eiusdem classis praeficimus, qui omnem operam dabunt, eosdem nedum in litteris verum et in exquisitis moribus imbuere; si quis autem nullum progressum intra annum nec in studiis nec in moribus comotraverit, talis ad annum cum attestatione discretorum conventus ipsiusque magistri Venerabili Definitorio praesentetur ad statum laicalem, iuxta constitutiones in ultimo capitulo Nassicis emanatas, reducendus. Qui si ante ingressum religionis uti Statuta Generalia praescribunt, rite et exacte probati et examinati fuissent, non opus foret his curis sat fastidiosis et incongruis. Ne tamen in posterum idipsum fiat, similesque status nostri icapaces et plane indigni ad habitum recipiantur, ordinamus, ut in quolibet conventu aliquot iuvenum probatae vitae honestorumque parentum retineantur, quos iidem magistri instruantur et doceant, post quam edocti fuerint examen prius subeant, sicque ab examinatore probati fuerint, habilesque reperti, secus nullatenus recipiantur, aut receptos cum promissione susceptionis retineant, sed domum regredi faciant. Ut vero commodius studiis vacare illi, in quibus spes habilitatis affulget valeant, iubemus, ut in Partibus Caesareis, prout Budae, Belgradi, Essekinii et Poxeghae semper quatuor aut quinque iuvenum in conventibus nostris studii causa detineantur scholasque Patrum Societatis frequentare permittantur, ad hosque conventus ex aliis ubi similia studia non vigent tales pueri mittantur, qui saltim declinare et conjugare sciunt; postquam vero ad eas classes ibidem ascenderint ex quibus ad Religionem nostram ingredi consultum fuerit, ex iisdem etiam ad novitiatus ibidem determinatos deputabantur, minime vero ex aliis, quos quousque in studiis extiterint, aut eorundem parentes, aut conventus ex quibus missi fuerint, quoad vestitum inter tenebunt. Datum Signi in conventu nostro S. Mariae Gratiarum die 20. Maii 1730.”, *Liber archivalis*.

<sup>58</sup> „Sequentia ab omnibus curae nostrae subiectis observari volumus. Primo: Cum totius religiosi aedificii, quod ex vita activa ac contemplativa exurgit, praecipuum fundamentum sit, iuvenum Ordini nostro et provinciae sese incorporantium bona institutio et virtuosa instructio (sine hac enim, ut sine praevia dispositione nihil recti, nihil ordinati introduci potest) hinc prima cura et penitus anxia sollicitudo



Spomenuti su statuti bili na snazi do zasjedanja starješinstva Provincije u Našicama (12. VI. 1745.) kada su izglasane i počele važiti nove, proširene i osuvremenjene konstitucije o školstvu u Bosni Srebrenoj. Prema tim konstitucijama na generalnim učilištima predaju trojica profesora, od kojih dvojica drže nastavu prije podne a treći poslije podne, a na drugim provincijskim učilištima profesoru se pridodaje asistent. Predavanja se održavaju dvaput dnevno, na latinskom jeziku i po skolastičkoj metodi. Nastava je morala početi u propisano vrijeme i ako bi profesor kasnio, studenti ga nisu bili dužni čekati. Za orijentaciju im je služila klepsidra koju je starješina kuće morao pribaviti za svaku učionicu. Svako predavanje je trajalo sat i pol i bilo podijeljeno na tri dijela. Prvih pola sata profesor je diktirao lekciju studentima, drugih pola sata tumačio je izdiktirano, a trećih pola sata odgovarao je na pitanja studenata. Svakodnevno poslije večere studenti sa svojim profesorom moraju održavati polusatne vježbe (*exercitationes*) iz prijašnjeg gradiva toga dana. Studenti koji su preko dana previše zauzeti nastavom oslobađaju se nekih točaka kućnog reda propisanih za samostansku zajednicu kako bi imali što više vremena za studiranje. Dvaput mjesečno mogu izići na šetnju u pratnji

Venerabilis Definitorii in novitiatibus debuit esse, quomodo novitii Provinciae nobis commissae instituendi sint, quomodo in spiritu excolendi, et quomodo ad fructus proferendos in tam uberi evangelicarum virtutum ordine irrigandi sint, carnemque subijcere spiritui instruendi. Praecipimus omnino et mandamus novitiorum magistris ut sequentia prae oculis et manibus habeant: nempe ut doceant novitios suos, quatenus Regulae nostrae praecepta quaeque consilia sint, ad quid praecepta obligent, quid consilia suadent quaeve utilitas consiliorum Regulae sit; doceant etiam modum meditandi, nam hoc destituti numquam, nisi ex speciali dono, in spiritu progredi possunt. Secundo: Quandoquidem Professoria salubriter instituta sint atque iuvenes statim post professionem introduci oporteat, in quibus spiritu adhuc teneri, lacte doctrinae asceticae pascendi sunt, ne statim ad externa prolapsi, quod in novitiatu didicerunt, extravagatione dediscant, impetu sensuum adhuc iuvenilium et non satis obfirmati in bono animi, quasi repagulis remotis violentiis in externa effundantur, intra cancellos disciplinae coerceri oportet. Porro disciplina haec non stat in occlusionem sola, nec in doctrina ad rem non pertinente, ut in traditione summularum et aliis, sed in doctrina tali, quae spiritum in novitiatu conceptum informet, quomodo eum in externis regulari oporteat. Unde professi in professoriis debent institui, quomodo eos versari oporteat in cella sua, quomodo in choro, circa altare, in refectorio, secum invicem, cum superioribus, cum aequalibus, quomodo cum saecularibus. Quapropter magistri professorum in hoc unicum incumbant, ut doceant eos, quae agenda sunt ubique et quomodo. Ad hoc servient libelli instructorii s. Bonaventurae, praesertim in quibus de disciplina novitiorum agitur, ceremoniale Ordinis et Statuta nostra. Ex his desument magistri argumenta lectionum, quae suis professis tradant, ut non solum intus sed etiam exterius pulchritudo Spiritus Seraphici appareat. Magistri alia ne faciant sub poena inobedientiae et inhabilitatis. Tertio: In Seminariis magistri seminariorum in hoc incumbant, ut conservetur in iuvenibus disciplina tam interna quam externa, quam in novitiatu et professoriis hauserunt, exercendo eos in spiritu et virtute, habitum in eis causent, in oblivionem hausta non permittant. Hoc denique agant ut roboretur in eis et consolidetur inchoata disciplina, comitentur eos ad Ecclesiam et ubique morum ipsorum inspectiones sint, nec aliud eorum officium erit; unde sedulo eis invigilent, lapsus corrigant, intra doctrinae septa stare cogant et ad externa effundi omnino prohibeant, nisi necessitas aliud suaserit. Quarto: In Studiis hoc agatur, ut lectores generales quatuor libros *Sententiarum* studiosis suis explicant. Nec diffundantur nimium in quaestionibus, sed eas ad pauciores constringant, illas praesertim, quae inter Scotistas et Thomistas ventilantur, ac etiam, quae cum neothericis controvertuntur, quamquam rarius. Caeterae, quae non tam acuunt ingenium, quam curiositatem nutriunt, prorsus omittantur; nec tempus, quod necessitati servire debuerat, inanitati servire cogatur. Deficientes in hoc lectores officio non satisfacere putabuntur, praefecti studiorum super his curam habebunt. Lectores autem Studiorum Provincialium moralem theologiam scholastica methodo tradant iuxta praescriptum saluberrimum Reverendissimi. Proponendo eis quaestiones, conclusiones, probationes, obiectiones et resolutiones materiae suae, nec ullo modo ad alia se transferant, quidquid

profesora, i to kada to nije na štetu studija. Studenti treće godine moraju pripremiti predavanje i svaki na svom materinskom jeziku ga nedjeljom za vrijeme ručka održati pred profesorima i ostalom kućnom zajednicom. Studentima filozofije njihov je profesor ujedno i njihov odgojitelj. Pooštrene su mjere protiv prekršitelja propisane discipline. Zabranjeno je imenovanje na bilo koju službu u Provinciji svakomu koji nije završio trogodišnji studij filozofije i trijenij iz teologije, te koji nema pismenu svjedodžbu svojih profesora o uredno završenom studiju i dobrom vladanju. Profesorima se strogo naređuje, pod prijetnjom gubljenja katedre i ostalih povlastica (*lector iubilatus, lector sexennarius...*), ako ne budu prisutni na *conclusiones publicae*. Isto tako se profesorima naređuje da izrađuju tezarije iz propisanog gradiva. To su dužni kontrolirati nadzornici učilišta (*praefecti studiorum*) ili njihovi, konstitucijama određeni, zamjenici.<sup>59</sup>

#### c) Školske reforme državnih vlasti

Bečki dvor je učinio prvi zahvat u nastavni plan filozofskih i teoloških škola na poticaj utjecajnog prosvjetitelja i caričina liječnika Gerarda van Swietenena.<sup>60</sup> Premda su ti zahvati prvenstveno organizacijskog karaktera (oduzima se školama njihova crkvena autonomija a školski instituti se podređuju državnoj kontroli), ipak se odrazuju i u organizaciji nastavnog plana. U nastavi filozofije primarno mjesto dobiva fizika, dok se strogo filozofskim disciplinama posvećuje mnogo manje vremena. Fizika je obuhvaćala opću i posebnu; opća raspravlja o tjelesima, njihovim svojstvima i sastavu, a posebna obrađuje pitanja koja se nameću promatranjem prirode i različitih prirodnih fenomena. Dekret Marije Terezije iz 1752. traži dvogodišnju nastavu filozofije. U prvoj bi se godini trebala predavati logika, metafizika i matematika, a u drugoj etika, psihologija

enim ultro fecerint, non docuisse sed tempus consumpsisse censebuntur. Porro, scholastica moralium methodus habetur praesertim in patre Henno et in Mastrio morali; caeteri, si qui visi fuerint, eorum officio servient. Lectores etiam Philosophiae hunc modum legendo habeant ut primo anno Summulas cum tota Logica perlegant, secundo anno Physicam, tertio Animasticam cum Metaphysica, ut totam hi auditores Philosophiam habeant; et non, ut plurimi faciunt, ad duos vix annos extendunt Logicam, tertio deinde alias materias apprime ad Theologiam necessarias perfunctorie et quasi transeunter tradant, pleraque etiam cum ingenti damno studiosorum omittant. Secus facientes indigni iudicabuntur, qui testimonium lectae Philosophiae accipiant, et promotionem ad lecturam theologicam, quamquam tres annos physicos lectioni consumpserint. Decimo: Numquam cum iunioribus sermo sit in vulgari lingua, sed semper latino idiomate discurre Venerabile Definitorium statuit. Nec dispensetur facile in silentio, quod praesertim in diebus disciplinae sanctae observabitur; at in feria sexta numquam rumpatur, nisi summa necessitas occurreret, ut scilicet eo non dispensato humanitas aut respectus erga honorabilem personam observari non possit... Undecimo: Decernit Venerabile Definitorium ut Studium theologico morale Provinciale Petro-Varadini erigatur, ubi iuvenes in moralibus scholastica methodo instruantur, ut ubi hucusque moralitas sine disputationibus est tractata, deinceps accuratius et subtilius eadem materia proponatur. Transfert etiam V. Definitorium Studium philosophicum Aradino Belgradum ob certas causas, quae suaserunt non posse stare ubi fuerat, ut solidius staret, ubi non fuerat. Datum in conventu nostro Ss. Apostolorum Philippi et Jacobi, die 17. mensis Julii 1735. Ita est fr. Bonaventura maria Muich lector theologus et definitor actualis. Ita est fr. Antonius Bebih a Valcovarino definitor actualis. Ita est fr. Stephanus Villov a Buda lector generalis et definitor actualis. Ita est fr. Laurentius a Buda lector iubilatus et definitor Provinciae. Frater Lucas karagich Minister Provincialis.", *Liber continens*.

<sup>59</sup> Usp. *Liber continens* (Đendeš), ad diem et annum; J. JELENI, *Spomenici kulturnoga rada franjevača Bosne Srebreničke*, Mostar, 1927., 114-123.

<sup>60</sup> Usp. A. CUVAJ, *Grada za povijest školstva I*, Zagreb, 1907., 281.

i fizika.<sup>61</sup> Škole u provinciji Bosni Srebrenoj, a izgleda da to vrijedi i za ostale škole koje su vodili crkveni redovi, sporo su sprovodile u djelo državne odluke. Usvojile su uglavnom ono što je također nalagalo školsko zakonodavstvo Reda. Jedino se u filozofiji vidi novi raspored.<sup>62</sup> To se može vidjeti iz filozofijske rukopisne i tiskane ostavštine. Međutim, kad su državne vlasti postale svjesne toga latentnog otpora, izdaju nove odredbe koje bi trebale pospješiti ostvarivanje državnoga nastavnog plana. Od g. 1772. postavljaju se zahtjevi da državne vlasti cenzuriraju teze završnih rasprava, da provincijal šalje studente samo u jednu školu, dapače da ih šalje u državne škole i napokon se traži potpuno usklađivanje s državnim univerzitetskim školovanjem. Ti zahtjevi su prema mišljenju Provincijske uprave bili neopravdani i neostvarivi iz više razloga, kako ekonomskih tako i praktičnih. Vlada u Beču nije bila zadovoljna, pa je Marija Terezija (4. X. 1774.) odobrila novi nastavni plan s ciljem da se sveučilišna nastava podigne na razinu europskih univerziteta. No, kako ni ovaj plan nije naišao na brz i potpun prijem u Provincijskim školama državne vlasti su ostale neumoljive i dalje su inzistirale na njegovu provođenju. Zato izglasuju (22. VIII. 1777.) novi sveobuhvatni školski plan, koji razrađuje nastavni program u svim vrstama škola: *Ratio educationis totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et Provinciis eidem adnexis*.<sup>63</sup> Budući da je i ovaj plan doživio sudbinu prethodnih, Josip Drugi se odlučio na radikalni zahvat. Osnivanjem centralnih seminarija za dijecezanske i redovničke studente zabranio je (g. 1783.) daljnji rad dotadašnjih provincijskih učilišta.

Dodajmo na kraju da se g. 1844. od matične provincije Bosne Srebrena odvojila Hercegovačka franjevačka provincija, koja je pred kraj prošlog stoljeća u Mostaru utemeljila studij filozofije za studente svoje provincije, što se danas drži početkom visokog školstva na ovim prostorima.

### Summary

At the beginning of the 18<sup>th</sup> century the Franciscan Province *Bosna Srebrena* (Bosna Argentina) spread from the Adriatic to Budim and the Black Sea. After the Candian Wars (1645-1669) between Turkey and Venice for the supremacy in the Mediterranean, Turkey lost a part of Dalmatia, and after the Wars of Vienna (1683-1699) between Turkey and Vienna (ended by the Peace Treaty of Karlovci in 1699 and that of Požega in 1718) Turkey lost the Prekosavlje (the area beyond the Sava river). In the newly created circumstances *Bosna Srebrena*, although *de iure* an integral religious institution, was *de facto* under the dominance of three opposing states, each interfering into its life and activity. This had an effect on the education as well. In the Dalmatian and the Prekosavlje parts of the Province the system education started to be organised, with its curriculum modelled after the West European school system, while within Bosnia proper the situation remained unchanged. It is just this that the author chronologically deals with in his paper.

<sup>61</sup> Usp. F. FANCEV, *Grada za povijest školstva i književnog rada*, 248.

<sup>62</sup> Usp. A. CUVAJ, *nav. dj.*, 482.

<sup>63</sup> Kolegiji su bili: Logica, Physica, Historia naturalis, Historia domestica, Historia religionis, Historia imperatorum, Historia ditionum hereditariarum confiniorumque provinciarum, Collegium novorum publicorum, Historia philosophiae, Metaphysica, Philosophia practica, Oeconomia rustica. Uz ove obligatne traktate profesori su mogli fakultativno predavati: Lingua Graeca, Eloquentia soluta et ligata, Historia universalis, Heraldica.